

MİMARLIĞIN METİNSEL TEMSİLİNDE RETORİK İNŞA: USÛL-İ Mİ'MÂRÎ-İ OSMANÎ (1)

Serap DURMUŞ*, Şengül ÖYMEN GÜR**

Alındı: 03.09.2015; **Son Metin:** 06.06.2016

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Mimarlığı; kuram; retorik; yeniden okuma; *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*.

1. Bu makale Serap Durmuş tarafından, Prof. Dr. Şengül Öymen Gür ve Doç. Dr. Nilgün Kuloğlu danışmanlığında tamamlanan "Mimarlık Düşüncesinin Retorik İnşası: Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî" (2014) adlı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır. Doktora tez çalışması ile yazar, 2015 yılı Serhat Özyar Yılın Genç Bilim İnsanı ödülüne layık görülmüştür.

GİRİŞ

"Başlamakta olan bilginin ilk işareti ölmek arzusudur" Franz Kafka (1931)

Son dönemlerde, mimarlık yazımında yeni eğilimler gündemdedir. Yeniden okuma denemeleri; yüklemiş olduğu anlam farklılıkları, disiplinler arası yaklaşım biçimleri, özgünlüğü ve farklı bakış açıları ile araştırma malzemesinin bugüne kadar ele alındığından farklı bir metodolojik kurgu ve iddia ile kendini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle yeniden okuma çalışmaları, malzemesine özel bir önem atfeden yaratıcı bir yorumlama girişimi olarak değerlendirilebilir.

Mimarlık düşüncesi ve mimarlık-tarihyazımı ilişkisini kurma niyetinde olan bir çalışmanın araştırma malzemesi elbette ki metinlerdir. Metin ve mimarlık ilişkisinin kurulmasında, her ne kadar anlatılar önemli görülse de, okuyucular da en az anlatılar kadar önemlidir. Çünkü ancak bu sayede metinleri pasif olmaktan çıkararak aktif bir duruma getirmek olanaklı hale gelir.

Mimarlık disiplininin sınırlarının ve temellerinin sorgulandığı bir yazın ortamında, metinsel temsilin sorgulayıcı haline eğilimin önemi ortadadır. Tam da bu nedenle etkili ve güzel konuşma sanatı olarak kabul gören retorik, hedeflediği ikna konusunu gerçekleştirmek amacıyla ve tüm disiplinlerin bir parçası olabileme potansiyeli nedeniyle önemli bir yaklaşım olarak gündeme gelir. Çünkü mimarlıkta retoriği anlamak, ne söylendiği ve nasıl söylendiği üzerine düşünceleri anlamaya çalışmaktır. Muğlak ucu açık sorular ve yanıtlar ile çok yönlü okumalara açık, güncelliğini koruyan konuları bir arada düşünmeyi gerektiren bir kuram oluşturma arayışı iddiasında olan bu çalışmanın yönetsel yaklaşımında; varsayılan muhtemel ilişkiler elbette ki tamamen nesnel değildir. Ancak keşfedilmesi düşünülen ilişkiler ağı, bir yeniden anlamlandırma denemesidir.

Geçmiş anlayabilmenin farklı kavramsal altyapılar ve zihinsel örüntüler yoluyla mümkün olabileceği bir bilgi birikiminin gündeme gelmesinde

* Department of Architecture, Faculty of Architecture, Karadeniz Technical University, Trabzon, TURKEY.

** Department of Architecture, Faculty of Architecture-Engineering, Beykent University, İstanbul, TURKEY.

2. Kanon; adım, taktik, strateji anlamlarına gelen retoriğe özgü bir araçtır.

farklı okumalara ve bakış açılarına ihtiyaç vardır. Mimarlık yazımında da, yerleşik yazın kültürü dışında disiplinler arası birliktelikler söz konusudur. Özellikle edebiyat, tarih ve felsefe disiplinleri çerçevesinde ortaya konan okuma ve yorumlama çalışmaları, metinlerin yeniden inşasını merkeze alır; çünkü yeniden okuma, derin anlamı ortaya koyma hedefi taşır.

Özetle bu çalışma, temel olarak mimarlık pratiğinde tarihsel içerikli söylem üretimlerinin ilişkilendirme biçimi olarak retorik oluşturma kaygısı taşıyıp taşımadığı görüşüne bir bakış açısı sunma amacındadır. Diğer yandan, kuram ve mimarlık ilişkisinde retoriğin bir kurgu olarak ele alınma ihtimali üzerine de bir sorgulama girişimidir. Retorik kavramını anlamak, ayırtmak ve birleştirmek üzere oluşturulmuş kuramsal zemin; okuma aracı olarak retoriğin beş esas kanonundan yararlanmaktadır (2). Metinlerin retorik analizinde kullanılan beş kanondan ilk dördü, bir mimarlık metni okuması için uygun görülmüştür. Retorik, ikna üzerine kurgulu bir anlatı oluşturma gayesinde etkin bir araçtır. Bu nedenle çalışma, mimarlık söylemlerinde retoriğin de olası bir yöntem olabileceğini tartışmaya açmaktadır.

METİNSEL TEMSİL VE YENİDEN OKUMA

Yeniden okuma ve anlamlandırma çalışmaları, birçok disiplinin olduğu gibi mimarlığın da gündemindedir. Yeniden okuma denemeleri; arka plandaki anlam yüklemeleri yanında, geçmişin farklı perspektifler ve yorumlarla yeniden inşasını içermektedir. Çünkü mimarlık düşüncesinin oluşabilmesi veya oluşmaması hali, geçmiş sorunsalı ve söylemi üzerine kuruludur (Durmuş ve Gür, 2014).

Temsil ve söylem konuları, mimarlık pratiğindeki yakın zamanlı dönüşümler içinde, mimarların çalışma biçimlerinin anlatılması ve kullandıkları özgün dilin –ki kullanılıyorsa- önemi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Mimarlığın sadece biçim esaslı çalışmalarla kendini temsil ettiği bir mimarlık yazım geleneği yerine, günümüzde kuramsal söylem ve metinlerle temsilin gündemde olduğu söylenebilir. Bahsedilen bu üretimde anlatılar, metinsel temsilin merkezinde konumlanarak; yazar ve okuyucuya özel bir önem atfetmektedir. Çünkü yazar bir çalışmaya belirli hevesler, beklentiler ve önyargılarla başlar; bu doğrultuda öznelliklerini ve durdukları yeri okuyucuya hissettirerek gerektiğinde aralarına mesafe koyar (Ersoy, 2013). Bu haliyle yorumlama ve anlamlandırma faaliyetinin önemli bir bölümü okuyucuya bırakılmış olur.

Anlamlandırma işlemini gerçekleştiren insan dünyayı; duygu, düşünce ve deneyimleri aracılığıyla bir metin olarak kabul ederek okur (Batı, 2012). Çünkü metinde anlam hiçbir zaman tek başına olamayacağı gibi, bir algılama ve yorumlama biçimi olarak bir gösterge ilişkisine işaret eder (Barthes, 1985). Örneğin Umberto Eco (1962), *'Açık Yapıt'* adlı çalışmasında her şeyin belirsiz olduğuna ve çeşitli yorumlara olanak tanıdığına işaret ederek, edebi yorumlamalar ve okumalarda metin ile okur arasındaki etkileşim sürecine dikkati çekmiştir.

Yazar ile okur arasındaki ilişkide, anlatıların konuyu hikâye etmesi ve sunduğu kurgusal çerçeve nedeniyle edebi olmak zorunlu hale gelmiştir; çünkü kaynaklar ve anlam biliminden bağımsız bir metin yorumu düşünülemez (Necipoğlu, 2013). Okumalar, metinlerle aramızda bir bağ kurduğu kadar; aşılabilir mesafeleri de anlamlandırmaktadır (Gürbilek, 2014). Dolayısıyla, metnin edebi olanaklarını sorgulama hevesinden ortaya çıkan çalışmalar, bir okuma denemesidir denebilir. Bu nedenle yeniden

okumada amaç, okurların gözünden kaçmış veya bugün bakıldığında yeni bir anlam üretebilecek duruşlar aramaktır.

Edebiyat, felsefe, tarih ve dilbilim gibi bir dizi disiplin ile ilişkide olan mimarlık; varlık dayanaklarını sürekli sorgulama çabasıdadır. Kendini ifade edebilmek için özgün ve serbest bir dil kullanımı imkânı sunan edebiyatı; düşünsel savlarına daha net kavramsal altyapılar kurmak için felsefeyi; çalışma malzemesinin bir parçası olarak her zaman tarihi kullanır. Mimarlığın metinsel temsilinde önemli yer edinen mimarlık yazımı ise, yorum geleneğinden bağımsız düşünülemez olan tarihyazım ile ilişkilidir. Bir yeniden inşa faaliyeti olarak tarihyazımı; kurmacı, yeniden kurmacı ve yapıbozucu olarak adlandırılan üç ana yaklaşımda değerlendirilmektedir. Yeniden kurmacı yaklaşım, geçmişin bir zamanlar mevcut olduğu haliyle yeniden yazılabileceğini ve bilinebilirliğini iddia ederken; Jacques Derrida, Hayden White, Keith Jenkins gibi bir dizi yazarın başını çektiği yapıbozucu tarih yaklaşımı, tarihi olayları ve belgeleri okumayı bir yeniden inşa faaliyeti olarak değerlendirmiştir.

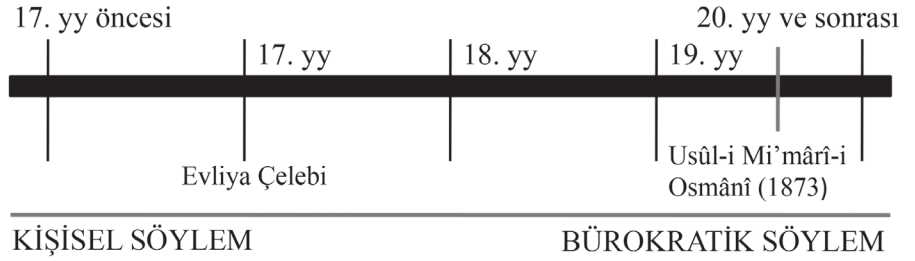
Mimarlığın edebi bir temsil olarak değerlendirildiği yeniden okuma çalışmaları, mimarlık üzerine olan düşünceleri metinsel dil vasıtasıyla açığa çıkarabilmeyi; sınırları ve çerçevesi katı bir yöntem iddiasında bulunmak yerine alternatif muğlaklıklar üzerine kurulu bir yöntemi gündeme getirmeyi hedefleyebilir (3). Bu noktadan hareketle mimarlık üzerine yazma eğiliminin, bir dil oluşumu ve yazım sorunsalını esas aldığını söylemek mümkündür. Çelik'e (2012) göre her araştırma malzemesi; yazarın kimliğine, düşünce yapısına, yazıldığı zamana bağlı olarak değerlendirildiğinden tarihyazımı için tarafsızlıktan söz edilemez. Tanyeli (2012) ise; "tarihi yassılaştırma" konusu ile tarihteki bütün çağları kendi döneminin ölçütleri ve yöntemleriyle değerlendirebilme inancına işaret ederken; bir yandan da bu durumun nasıl geçersiz hale geldiğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada kapsamında söz konusu edilen metinsel temsil, retorik yoluyla bir yeniden okuma faaliyetidir. Retoriğin başat kanonları ve yorum biçimlerinden yararlanılarak kurgulanmış yeniden okuma, bir yöntem ya da yöntemleşme denemesi olarak güncel mimarlık yazınında hala geçerli olan bir dizi sorunsalı merkeze almaktadır. *Usûl-i Mî'mârî-i Osmanî*'nin "var olan bir gelenek" ortaya koyduğu yöndeki iddiası, onu yeniden okunmaya değer kılan en önemli özelliğidir. Çünkü *Usûl-i Mî'mârî-i Osmanî*, farklı anlam katmanlarını barındıran bir Osmanlı metinsel temsilidir.

Usûl-i Mî'mârî-i Osmanî'yi yeniden okumanın şüphesiz birçok yolu vardır. Bu metni bir söylem metni, polemik metni, mimarlık tarihi metni ve katalog metni olarak ele almak mümkündür. Metni bugün okumanın yolu ise, onu metinsel bir analiz olarak değerlendirmekten geçer. Yazıldığı dönemin tamamen yadsınmadığı, ancak yeni bir bakış açısıyla ve edebi olarak yeniden ele alındığı bu çalışma; metni bir öğretici olmaktan çıkararak, onu çok katmanlı ve çoğul anlamlı bir temsile dönüştürür. Söz konusu bu yeniden okuma ise mimarlık yazım ortamına eleştirel bir katkı olarak kabul edilmelidir.

USÛL-İ MÎ'MÂRÎ-İ OSMANÎ VE LİTERATÜRÜ

Cephanecigil ve Akın (2010), bir metnin önemini ve popülerliğini etkileyen iki faktör olduğunu ileri sürmüştür: bunlardan ilki dışarıda itibar kazanma niyeti, diğeri de yazarın düşüncelerini büyük kitlelere duyurma

Resim 1. Söylem üretimi ve anlatının kronolojik çizelgesi

ihtiyacıdır. Aynı yazarlar, Türkiye'de mimarlık tarihinin ortaya çıkışının, 19. yüzyılın son çeyreğine tekabül ettiğini belirterek; Osmanlı mimarlık tarihi yazımında *Usûl-i Mi'mârî-i Osmani*'nin, milat kabul edilecek bir metin olduğunu, hatta öncesine tarihlenen birkaç metin dışında önemli bir yerde konumlandığını vurgulamışlardır (Cephanecigil ve Akın, 2010; Akın, 1993).

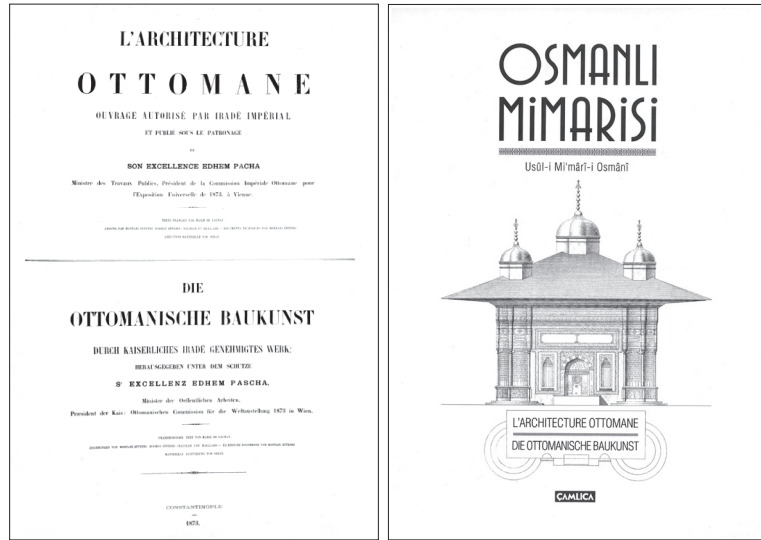
On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı dünyasını anlama ve anlamlandırma çabasında uluslararası düzeyde bir temsil olarak *Usûl-i Mi'mârî-i Osmani*; söylem üretimi ve anlatının geçirdiği değişim üzerine önemli bir metindir. Tanyeli'nin (2007) belirttiği gibi mimarlığın anlatı biçimi giderek, Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda aktardığı kişisel imparatorluk gözleminden farklı olarak değişmeye başlamıştır. Çünkü Osmanlı'daki bürokratik etkinliğin hâkim olduğu 18. yüzyıl ile aynı tarihlere rastlayan bu değişim, 19. yüzyılın son çeyreği ve sonrasında daha yoruma açık ve akışkan bir anlatı şekline dönüşmüştür denebilir (**Resim 1**). Bu noktada *Usûl-i Mi'mârî-i Osmani*'nin Osmanlı dünyasında kişisel söylemden bürokratik söyleme geçiş aşamasındaki yüzyıl aralığında konumlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı yönetiminin Uluslararası Viyana Sergisi için görevlendirdiği Nafia nazırı İbrahim Edhem Paşa'nın komisyon başkanlığında kurulan sergi komisyonu üyeleri Ermeni ressam Bogos Şaşıyan, Fransız sanatçı Eugène Maillard, Marie De Launay ve Pierre Montani tarafından hazırlanan 1873 tarihli *Usûl-i Mi'mârî-i Osmani*; Osmanlılar tarafından Osmanlı mimarisi ile ilgili ortaya konmuş ilk bilimsel ve kuramsal metin üretimi olarak mimarlık ve tarih literatürüne girmiştir (Ersoy, 2015; Tanju, 2007; Morkoç, 2009, 2010; Civelek, 2009; Çelik, 1992; Yazıcı, 2004; Launay vd., 1873; Edhem Paşa, 1873).

Osmanlılar, mimarlığın yapılar yanında çizimler ve metinler yoluyla temsil edildiği Viyana Sergisi'ne; Osmanlı'da yaşayan kadın ve erkek giysilerinin anlatıldığı *Les Costumes Populaires de la Turquie*, çeşitli tarihi binalar ve 19. yüzyıl dönemi Osmanlı yapılarını içeren *Le Bosphore et Constantinople* ve Osmanlı mimarisi ve süslemelerinin tanıtımının yapıldığı *Usûl-i Mi'mârî-i Osmani* adlı üç kitapla katılmıştır (Ersoy, 2015). *Usûl-i Mi'mârî-i Osmani*'nin ortaya konma gerekçesi ise, kitabın giriş bölümünde de belirtildiği gibi Osmanlı'nın Batı dünyasına kendisini tanıtmaya gayesi ve Sultan Abdülaziz'in girişimleridir.

Usûl-i Mi'mârî-i Osmani; Osmanlıca, Fransızca ve Almanca olmak üzere üç ayrı dilde hazırlanmıştır. On üç bölümden oluşan kitap içinde, Osmanlı mimarlık süsleme anlatıları eşliğinde 4 cami, 2 çeşme, 2 türbeden oluşan toplamda 8 eserin tanıtımı yer almaktadır. Kitapta 14'ü renkli olmak üzere 188 adet planş bulunmaktadır (4). Planşların 93 tanesi Montani Efendi, 40 tanesi Bogos Şaşıyan, 40 tanesi E. Maillard, 2 tanesi Marie De Launay'a

4. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmani*'de, çizimler 'planş' olarak adlandırılmıştır.

Resim 2. a. Usûl-i Mî'mârî-i Osmani; b. L'architecture Ottomane / Die ottomanische Baukunst (Launay vd., 1873; Edhem Paşa, 1873).

ait olup; bunun yanında 13 isimsiz planş yer almaktadır (Launay vd., 1873) (5). Planşların basımı ise Pascal Sébah'ın kurduğu Sébah Stüdyosu tarafından hazırlanmıştır. 2010 yılında yayımlanan tıpkıbasım örneği *Usûl-i Mî'mârî-i Osmani* ise; Türkçe, Almanca, Fransızca, Osmanlıca ve Osmanlıca transkripsiyon olmak üzere bölümlendirilerek, planşlar ve Osmanlıca-Türkçe sözlükçe ile sonlandırılmıştır (Resim 2a, Resim 2b).

Devlet inisiyatifinde hazırlanan, teknik ve düşünsel alanda yeni bir bilgi birikimi olarak *Usûl-i Mî'mârî-i Osmani*'yi, Batılı araştırmacıların Osmanlı mimarisine duyduğu ilginin sonuç ürünü olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin Osmanlı mimarisine ilgili yapılmış kapsamlı bir çalışma olan Leon Parvillée'nin *Architecture et Decoration Turques au XV siècle* isimli çalışmasının içeriği dekorasyon ağırlıklı iken; buna karşın *Usûl-i Mî'mârî-i Osmani* mimarlık, yapılar, yapısal özellikler ve süslemeler ile ilgilidir (Yazıcı, 2003) (6). Ersoy (2013) *Usûl-i Mî'mârî-i Osmani*'yi, Tanzimat sonrasında Osmanlı'nın kimlik kurgusundaki düşüncelerini mimarlık ve sanat üzerinden dünyaya açmaya çalışan bir kültürel kimlik ifade metni olarak değerlendirmiştir (7). Bozdoğan (2001), Osmanlı'nın görsel sanatlarda ileri gitmesinin ancak geçmişteki anıtlara dönmesi ile mümkün olduğu inancının, bu kitapta dekoratif ayrıntılar ve sistematize edilmiş bilgiler ışığında yapılabileceğinin iddia edildiğini belirtmiştir. Bu yönüyle *Usûl-i Mî'mârî-i Osmani*, mimarlık tarihyazımının şekillenmesinde önemli bir eşik olarak görülmüştür.

Akyürek (2008, 2009), *Usûl-i Mî'mârî-i Osmani*'nin benimsediği katalogvari tavrın, dönemin ideolojik bağlamına uygun bir mimari yapı belgelemesi olduğuna işaret etmiştir. Önemli bir bölümü Montani Efendi tarafından hazırlanan kitapta, Osmanlı'daki üçlü sütun düzenine yönelik kurgu, görseller ve çizimler; okuyucuya Vitruvius'un üçlü sütun düzenini hatırlatır niteliktedir. Benzer şekilde Morkoç (2009, 82), 16. yüzyıl Osmanlı camilerinin avlu sütunları düzenine işaret eden metnin "hiçbir tarihsel kaynakta izine bile rastlanmayacak" bir Osmanlı düzen serisi ürettiğini belirtir. Necipoğlu (1993; 2007) ise, *Usûl-i Mî'mârî-i Osmani*'de söz konusu edilen Osmanlı anıtsal mimarisinin kökeninin, Batı'ya yakınlık gösterdiğine işaret etmiştir.

5. Yazıcı'nın (2003, 16) aktardığına göre kitapta 191 adet planş bulunmaktadır. Bunlardan 94 tanesi Montani, 41 tanesi Şaşıyan, 39 tanesi Maillard, sadece iki çizim de Launay'a aittir.

6. Parvillée'nin kitabı, Bursa'daki erken Osmanlı yapılarına odaklanmaktadır. Ersoy'a (2013) göre farklı coğrafyalardaki benzer girişimler, birbirinden çok bağımsız olmamakla birlikte; bir ucu İstanbul'daki Ticaret ve Nafia Nezareti'ne, diğer ucu Paris'te Viollet-le-Duc ekolüne uzanan karmaşık bir ağ olarak yorumlanabilir.

7. Bu tespit ilk defa Ahmet Ersoy'un (2000) doktora tezinde ortaya konmuştur. Ayrıntılı bilgi için, Ersoy, A. (2000) *On the Sources of the 'Ottoman Renaissance': Architectural Revival and its Discourse during the Abdülaziz Era (1871-76)*, yayımlanmamış Doktora Tezi, Harvard University, Cambridge Mass.

8. Bu kavram Max Horkheimer'den (2010) edinilmiştir.

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî; çoğul gündemli yapısı, iç çelişkileri ve çok yazarlı bir metin olması sebebiyle girift bir halde okuyucu karşısına çıkar. Metinsel temsil ve yeniden okuma bölümünde söz edilen yapısalılık sonrası açılımlara bağlı olarak, metinlerin çoğul anlamlı ve çok katmanlı kurgular olduğu burada tekrar hatırlatılabilir. Çünkü yeniden okumalar, girift metinler üzerinde daha anlamlı hale gelmektedir. Örneğin *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de mimarlık tarihi bölümünün Marie de Launay, teorik bölümün Pierre Montani tarafından yazılmış olması; farklı yazar ve yazar gruplarının bir arada çalıştığına yönelik bir bilgiyi aktarır. Bina monografileri ve dekorasyon ile ilgili bölümlerin müellifleri konusunda ise ancak çıkarsama yapılabilecek kadar bir bilgi varlığından söz edilebilir. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin orijinal metnine göre ise, farklı bölümlerdeki söylemlerin birçok durumda örtüşmediği veya birbiriyle ilişkili olmadığı görülebilir (Launay vd., 1873). Montani'nin (1873) önerdiği sütun düzenlerinin izine, ne bina monografilerinde ne de tarihi anlatıda rastlanır. Dolayısıyla metin içi bu temel çelişkiler ve farklılıklar, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin kendi bütünlüğü açısından sorgulanması gerekli olduğunu da göstermektedir.

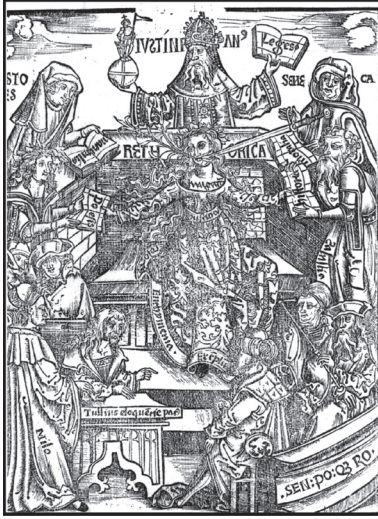
Osmanlı usullerini belirleme ve kanıtlama yönünde seçtiği örnekler ile kendi söylemini kurgulayan *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, Osmanlı dünyasında mimarlığın bir yozlaşma ve üslup yanılması içine girdiğini ima ederek mimarlık yazım geleneğinin şekillenmesine önemli ölçüde temel oluşturmuştur. Tarihin ve üslubun belirli bir noktada durduğuna ve sabit bir çizgi üstünde süregeldiğine yönelik inanç, tarihyazımında ve tarih okuyucusunda bir "akıl tutulması" yaratarak; tarih yorumlama çabasını geçersiz kılmaktadır (Horkheimer, 2010) (8). Bu noktada *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin, tartıştığı üst meseleler doğrultusunda yapılan bilinçli seçimler ve bu yöndeki ikna kaygısı ile oluşturulduğu söylenebilir. Metin, en başından en sonuna kadar Osmanlı'nın kendi özüne dönmesi gerektiği fikrini okuyucuya hissettirmektedir.

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî'nin içeriği ve yazılış amacı, hazırlandığı dönemdeki siyasi ve kültürel ortam, uluslararası sergilerin Osmanlı'daki etki ve yankıları dikkate alındığında; metin için geniş bir literatür varlığından söz etmek mümkündür. Yazılmış olduğu dönemdeki kuramsal duruşu ve mimarlık tarihi yazınına büyük ölçüde yön vermiş olması açısından metin; kasıtlı bir retorik söylem olarak kurgulanmış veya kurgulanmamış olsa da, yeniden okumaya malzeme olmak için önemli bir potansiyel barındırmaktadır.

RETORİK

Bir kavram ve çizgileri belirsiz bir disiplin olarak retorik, türlü sorunlarla ilgilenebilir. Dilbilim, göstergibilim, edebiyat, tarih, felsefe gibi alanların bir arada kullanıldığı ve ikna konusunda önemli bir araç olan retorik; bir kodlama biçimi olarak mesajların nasıl yapılandırıldığı ile ilgilenir (McQuarrie ve Mick, 1996). Ulaşılabilir ve günümüze kadar gelmiş olan kaynaklara göre retorik, ilk defa MÖ 5. yüzyılda bir sanat olarak Koraks ve Tisas adlı iki Sicilyalı tarafından biçimlendirildiği öne sürülmüştür (Booth, 2004; Meyer, 2004).

En başat anlamıyla "güzel söz söyleme sanatı" ve "hitabet sanatı" olarak tanımlanan retorik; sözle inandırma, etkileme ve ikna etme sanatı anlamlarını içeren Yunanca *Rhetorike*, Fransızca *Rhétorique* ve Osmanlıca *Belâgat* kavramlarından gelir (Hançerlioğlu, 2008; Batı, 2012). Hançerlioğlu'na (2005, 327) göre "özellikle antikçağ Yunanlılarının

Resim 3. Rhetorica kılıcını diğer bilimlere ve sanat dalları üzerinde gezdirirken (Booth, 2004, 5).

bulup geliştirdikleri söz söyleme sanatına" işaret eder. Booth (2004) ise, Aristoteles'ten Umberto Eco'ya uzanan retorik tanımlamalarını Premodern ve Modern tanımlar olarak iki ayrı kategoride ele almıştır. Bu yönüyle retorik, çok yönlü özellikleri ile ihtilafli bir yapı sergilediği görülür.

Resim 3, retorik bir çok araştırma ve sanatın en üstünde "bir hükümdar" olarak denetleyici görevde konumlandığını tasvir etmektedir (Booth, 2004, 5).

Retorik günümüze ulaşan ve Çiçero'dan (1976a; 1976b) edinilen "icat etme, düzenleme, üslup, bellek ve konuşma tarzı" başlıklarında beş kanonu mevcuttur. Bu retorik sınıflamasına ek olarak Aristoteles (1926, 44), retorik'i Politik, Adli ve Törenselleşmiş olarak üç dalda savunmuştur. Ancak yakın dönemli tanımlarında retorik, antik çağdaki ele alınış biçiminden farklı olarak söylem ve fikirlerle zihnin manipüle edilmesi olarak tanımlanmıştır (Meyer, 2004). Bu konuda Meyer (2004, 108-12), retorik konusunun üç aşamada açıklandığını savunmuştur:

- Yorumlama Dönemi: Metin bir şifre ve gizli mesaj gibi çözülmesi gerekli sembollerle doludur. Gerçek anlam karanlık ve çelişkilidir.
- Yaklaşım Okulu: Tarih daha hızlı ilerler, gerçek anlam daha fazla sorunsallaşır. Anlam verme işi okuyucuya düşer.
- Yapıbozum: Yaratıcı ve hayal gücünü serbest bırakan yaklaşımda herkes metni istediği gibi okuyabilir. Yetersiz bir okuma bile en derin okuma olabilir.

İkna özelliğiyle retorik, hem tarafsızdır hem de bir hile/aldatmaca karşıtlığı yaratır. Retorik inançtan öte bir "ruh" a sahiptir ve zihni görselleştirerek yazıya/biçime aktarır (Hyde, 2004; Baumlin ve Miller, 2004). Benzer şekilde retorik bir okuma da, kurgusal yapısı nedeniyle ikna etmeye yöneliktir. Bu yönüyle retorik; kullandığı kanonlar ve araçlar yoluyla bir usul ve kural önererek, bir yöntemin parçası olabilir.

Retorikte Kanonlar

Çiçero'nun (1976b, 2001) *De Inventione* adlı kitabında tespit ettiği retorik aşamaları (icat etme, düzenleme, üslup, bellek, konuşma tarzı) "kanon" olarak adlandırılarak, retorik kuramda anahtar bileşenler olarak tanımlanmıştır (Herrick, 2000; Lanham, 1991; Hasle, 2006; Sönmez, 2008):

1. İcat Etme (Invention): Keşifleri yönetmek ve sıraya koymak.
2. Düzenleme (Arrangement): Her kanıtın/argümanın ağırlığına ayırt edici bir gözle bakmak.
3. Üslup (Style): Üslubun dekorlarında onları yan yana sıralamak.
4. Bellek (Memory): Tüm bunları belleğinde korumak.
5. Konuşma Tarzı (Delivery): Sonunda etkiyle ve övgüyle teslim etmek/demeç vermek.

Çiçero'nun ileri sürdüğü retorik kanonları, otoritelerce daha önce tespit edilmiş olmasına rağmen; farklı kullanımlarda anlam olanakları sağlayan parçalar halinde ele alınmıştır. Retorik kanonları, yeni düşüncelerin ortaya çıkmasına imkan tanıyarak; önerdiği kullanım biçiminin çeşitliliği nedeniyle anlam çözümlenmelerinde bir yöntem haline gelebilir.

İcat Etme Kanonu

Tartışmaların keşfi olarak "İcat Etme", Çiçero'nun retorikinde beş kanondan ilkidir (Herrick, 2000, 116). Bu kanon Çiçero'ya (1976b)

9. İcat etme'nin *stasis* olma hali, dolaşım halinde olma durumuna işaret eder.

göre “geçerli veya göreceli olarak geçerli argümanların keşfi” olarak tanımlanmıştır. İcat etme; “adı Latince’de bulmak, keşfetmek, rast gelmek, kurmak, tertip etmek anlamındaki *invenire*’den, Grekçe’deki *heuresis*’ten gelir” (Sönmez, 2008, 124). Richards (2008, 182) icat etme’yi, bir konuşmanın içeriğindeki basmakalıp sözlerin listesini gözden geçirerek keşfetme olarak tanımlamıştır. İcat etme söz konusu olduğunda öncelikle konuşmacı konunun olgularını araştırır; ardından merkezi mesele saptanır ve ikna etmenin uygun anlamları araştırılır (Lanham, 1991).

İcat etmenin *stasis* olma hali, kavramın bulma-buluş sürecinde şekillenmektedir (9). Hermogoras’a göre ise bu süreç; Varsayımsal Aşama, Tanımsal Aşama, Niteliksel Aşama ve Bir Başka Olgu Durumunu Söz Konusu Yapma olmak üzere dört aşamada şekillenir (Kennedy, 1994; Sönmez, 2008).

Aristo’ya göre icat etme’nin konuları, Genel ve Özel konular olmak üzere ikiye ayrılır. Söz konusu konular, bir duruma işaret etmesi yanında; yazmayı, konuşmayı ve yeniden oluşturmayı kapsamaktadır. Genel konular her konuşma tipine uygun olan konular iken; Özel konular; mahkeme, forum ya da gösteri konuşmalarında kullanılmıştır (Booth, 2004; Sönmez, 2008, 130):

- Genel Konular: Tanımlama (Tür, Cins), Tasnif/Ayırma (Bütün/Parçalar, Öz/Ârâz), Karşılaştırma (Benzerlik/Farklılık, Derece), İlişki (Sebeup/Sonuç), Önceki/Sonraki (Zıtlıklar, Çelişmeler), Durumlar (Mümkün/İmkânsız), Tanıklık (Otoriteler, Şahitler, Söylentiler, Yeminler/Lanetler, Belgeler, Yasa, Emsal/Teamül, Doğüstü), İşaretleme ve Tasrif etme.
- Özel Konular: Adli Söylev (Hak, Haksızlık), Siyasi Söylev (İyi, Layık olmayan, Faydalı, Faydasız), Gösterimsel Söylev (Meziyet/İffet, Ayıp/Kusur).

Düzenleme Kanonu

Çiçero retoriğinin ikinci kanonu olan “Düzenleme”, tartışmaların yayılımında uygun düzen anlamına gelmektedir (Herrick, 2000, 115). Düzenleme, bir konuşma için materyallerin keşfine ek olarak konuşmacının bu materyalleri etkili ve akıllıca birleştirmesi anlamına gelir (Cicero, 1976b, 2001; Lanham, 1991; Richards, 2008).

Düzenleme, Latince *disposito*, Grekçe *taxis* kelimelerinden türemiştir; İngilizceye ise “*disposition, arrangement, organization*” olarak çevrilmiştir (Sönmez, 2008, 139). Platon’a göre düzenleme kanonu, “canlı bir vücut ve onun parçaları gibi” bir söylevde yer alması gereken kısımdır ve sentezlemeye işaret eder (Kennedy, 1991; Booth, 2004). Aristo’ya göre düzenleme, “retoriğin yararçı amaçlarının buluşmasıdır”; Çiçero’ya göre ise “bir söylevin merkezidir” (Sönmez, 2008, 140).

Bir anlatım derdi olarak düzenleme, çeşitli tespitler ve gözlemler barındırmaktadır. Düzenleme kanonu normları, Çiçero (1976a, 1976b) tarafından yedi bölümde ele alınırken; Quintilian (1856) tarafından beş bölümde ele alınmıştır. *Rhetorica ad Herennium* adlı kitaba referansla Lanham (1991, 171), düzenlemenin en bilinen altı bölümünü; Önsöz/Giriş, Anlatı/Anlatım, Bölüm/Kısım, Kanıtlama/Doğrulama, Tekzip/Çürütme, Sonuç olarak sıralamıştır.

Üslup Kanonu

Çiçero'nun retorğinde beş kanondan üçüncüsü olan "Üslup", tartışmalara uygun dil anlamına gelmektedir (Herrick, 2000, 116). Latince *elocutio* ve *style* anlamında kullanılan üslup; Grekçe *lexis* ya da *hermeneia* anlamına gelir (Sönmez, 2008). En genel anlamıyla üslup, söyleme tarzı veya konuşma sanatı olarak tanımlanmıştır (Lanham, 1991).

Üslup; konuşmanın süslenmesi ve yazının mecaz ve figürlerle düşünülmesini konu alır (Richards, 2008). Üslubun, düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç tipi vardır (Lanham, 1991; Richards, 2008). Literatürde söz konusu üç tip; Atinalı, Asyalı ve Rodoslu olmak üzere çeşitlenmektedir.

Oratorlar (hatipler), argümanların ortaya konmasında güçlü bir dil kullanımına ihtiyaç duymuşlar ve söylemlerini ikna edici kalıplarla nakletmişlerdir. Aşağıdaki başlıca üslup kanonu gruplamaları; söylemin dikkatini, keşfedilmiş materyalin uygun bir dille biçimlenmesi üzerine çekmiştir (Sönmez, 2008):

- Üslup Özellikleri: Retoriğin gramerle kurduğu ilişkinin açıklanmasında ve retoriğin araçlarının türlerini anlamada üslup özelliklerinden faydalanılmıştır. Üslubun özellikleri Theophrastos'a göre doğruluk, açıklık, ispat/tanıklık, yol/yöntem, süslülük olarak sıralanmaktadır (Sönmez, 2008, 147).
- Üslubun Dereceleri: Yalın, orta ve aşırı süslü olmak üzere üç tiptir. Süssüz üslup öğretmek için, ara üslup harekete geçirmeyi hedefler; aşırı süslü üslup ise etki uyandırmak içindir.
- Üslubun Nitelikleri: Doğru söz dizimi ve kelime konumları tartışmasını içerir. Kinaye ve Tertip/Düzen konusuna dikkati çekmek amaçlanmıştır.
- Konuşma Figürleri: Dil ve düşüncenin şekillendirilmesi ile teknik bir sözlüğe işaret edilir. Buradaki üsluplandırma biçiminde; benzetme, metafor/mecaz, öyküleme/alegori gibi ifade türlerinden yararlanıldığı gözlenmektedir.
- İçerik/Şekil: Retorik dil içindeki iletişimin ne olduğu ve nasıl olduğu arasındaki ayrımı anlamakla ilgilenir. Yani konuşmanın bilimsel içeriği ve konuşma üslubu konuları arasındaki ayrım temsil edilmektedir.

Bellek Kanonu

Çiçero'nun dördüncü kanonu olan "Bellek", "belagatin hazine deposu" olarak adlandırılan Latince *memoria*'dan; Grekçe *mneme*'den türemiştir (Sönmez, 2008). Konuların/kelimelerin sıkı ve katı bir biçimde zihinsel kavraması olarak tanımlanan bellek, konuşmaların ezberlenmesi anlamını taşır (Herrick, 2000, 117; Meyer, 2004, 110).

Romalı hatipler bir konunun niteliklerinin hatırlatılmasının, iyi bir bellekten geçtiğine inanarak; eğitimli bir hafızayı ve argümanların desteklenmesinde görsel teknikler kullanmayı önemsemişlerdir (Richards, 2008). Önceleri bellek, sadece hafızayı kuvvetlendirme ile eş olarak görülmüşken; aslında retoriğin ilk kanonu olan icat etme ile ilişkilidir; çünkü bellek, ezberlemekten çok daha ötesini ifade ederek hafızada temsil anlamı taşır.

Bellek kanonu, doğal ve yapay olmak üzere iki türdür (Lanham, 1991; Booth, 2004). Doğal bellek, kendi kendini açıklayan bir tür iken; yapay

bellek, “*memory-theater*” olarak adlandırılan hafıza geliştirme metotlarının en yaygın eğitim türlerinden biridir (Lanham, 1991). Retoriğe göre bellek; tarihsel olgular, insanlığın ürettiği inanışlar, değerler ve ritüeller gibi bilgi edinme yollarını hatırlatmalıdır (Yates, 1992).

Konuşma Tarzı Kanonu

Çıçero'nun retoriğinde beş kanondan sonuncusu olan “Konuşma Tarzı”, Latince *actio*, Grekçe *hypocrisis*'den türeyerek; özne, konu ve üslubun değerine uygun bir tutumda ses ve beden kontrolü anlamına gelir (Herrick, 2000, 116; Cicero, 1976b). İkna edici süreçte etkili sunumun önemi konusunda çoğu retorisyen fikir birliğine vardığından; konuşma tarzı ve bellek ilişkisinin kurgusunda, konuşma tarzının metinlerden uzak tutulması gerektiğine karar verilmiştir (Sönmez, 2008).

Konuşma tarzı kanonu kendi içinde ses ve jest olmak üzere iki bölüme ayrılarak, *oratorun* (hatibin) daha ikna edici olabilmesi için kullanılır (Lanham, 1991). Konuşma tarzı, retorik kitaplarının birçoğunda ihmal edilmiş bir durum iken Grek ve Roma retorik okullarında önem verilmiş bir konudur (Richards, 2008).

BİR RETORİK OLARAK USÛL-İ Mİ'MÂRÎ-İ OSMANÎ

Bu çalışma kapsamında retoriğin kanonları aktarılırken *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin metinsel dünyası esas alınmıştır. Retoriğin beş esas kanonu, hem metin çözümlemesine hem de metnin doğuş amaçlarına hizmet ederken; metnin yeniden inşası için bir temsil önerisi sunmaktadır. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin bir retorik söylem olduğunu iddia eden çalışma, retoriğin gerçekleşmesinde önemli olan ilk dört kanonu (icat etme, düzenleme, üslup, bellek) örneklemektedir. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* metni kapsamında uygun görülen ilk dört kanon, bir metin okumada yöntemsel araç olabilmışken; konuşma tarzı kanonu sözlü hitap ile ilgilenmesi sebebiyle metin okumada geçersiz hale gelmiştir. Çünkü *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* yazılı bir birikim ve metinsel bir temsildir, konuşma tarzı kanonu ise sözlü anlatıma hizmet etmektedir.

İcat Etme Kanonu

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî metninin retorik olarak bir icat olduğuna yönelik kabul, metinsel anlamda düzene sokma halidir; bir yaratma eylemi değil, keşif ve icadı aynı anda içeren bir kurgudur. İcat etme kanonunun retorikteki en önemli özelliği, “başka bir olguyu söz konusu etme” halidir (Durmuş, 2014, 68). Çünkü başka olgulara yapılan referans, retoriğe göre varsayımsal, tanımsal ve niteliksel aşamalar yoluyla gerçekleşir.

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî'nin tümüne yönelik bir retorik yorumdan bahsedebilmek için, metnin bölümlerine ait daha detaylı okumalar gereklidir. Bu nedenle *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin Giriş bölümü ve içeriğin detaylandığı Mimari Tarihi bölümü, icat etmenin tanımsal ve niteliksel aşamaları olarak ele alınabilir. Varsayımsal aşama, zaten metnin ortaya konuş amacının kendisidir. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin işaret ettiği başka olgular ise, metnin üst meseleleri olarak sorun, kazanım, keşif ve kayıp gibi başlıklar altında toplanabilir. Metnin ortaya koyduğu tüm sorunsallar, Osmanlı geleneği sorgulamasını gündeme getirmektedir.

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî, mevcut mimari stil literatürünü kullanarak doğal ve sezgisel duyularla bir yaklaşım sergilemiştir. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin yazarları da sezgisel düşüncelerini, uluslararası bir sergi vasıtasıyla hem

metin olarak gündeme getirmiş; hem de var olan sözlü bilginin yazılı bilgiye dönüşmesinde etkin olmuşlardır. Giriş ve Mimari Tarihi bölümleri ağırlıklı olmak üzere metnin neredeyse tüm bölümlerinde biçim üzerinden yapılan bir söylem üretimi mevcuttur. Metin, var olduğuna inandığı ve okuyucuyu ikna etmeye çalıştığı Osmanlı düzenini söylem ve çizimler yoluyla aktarmaktadır.

Örneğin metin bağlamında yaşandığı aktarılan üslup kaybı ile Osmanlı'nın gerileme dönemine girdiği vurgulanırken; mimaride yozlaşma ve bozulmalar yaşandığı iddia edilmiştir. Çünkü *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, kendi kabulleri doğrultusunda varsaydığı olguları okuyucuya sunarak iknayı hedefler. Osmanlı devletine olan inanç, Türklerin üstün özellikleri gibi konuları; mimarlık disiplini ve mimarlar ile ilişkilendiren aşağıdaki metin alıntısı, bu duruma örnek verilebilir:

“İlk önce bilinmelidir ki, devamlı olarak yaşayacak olan Osmanlı Devleti'nin güçlü yapısının temelleri atıldığı zamandan beri güzellik ve süs görünümü veren büyük yapılar özellikle cami ve diğerlerinin çoğunun yapılış şekilleri, Türklerin dünyaya yayılmış yaratılış özelliklerinin ve değerliliğinin gereğidir. Bu özelliğin mimarlığa yansıtılarak gösterilmesi Mimarlık ilminin fevkalade gelişmesine temel olmuştur. Hatta Mimar Sinan, Hoca Kâsım ve Mimar İlyâs gibi namları göklere yayılmış büyük ustalar yetişmiştir...” (Launay vd., 1873, 6; Edhem Paşa, 1873, 3).

Diğer bir alıntıda ise metnin en önemli kabulü, Osmanlı mimarlık usullerinin uygulandığı yöndeki iddiadır. Kitapta adı geçen bazı yapılar “Osmanlı Mimarlık Usulleri” olarak adlandırılan teknik usullere göre yapılmamış; bazı hükümdarların dönemlerinde bahsedilen usuller tekrar uygulanmaya konmuştur. Usul uygulaması ise mimar ve usta sanatçılara, dolayısıyla Mimar Sinan'a dayanmaktadır:

“Zamanla büyük mimari yapılar dolayısıyla birtakım mimar ve usta sanatçılar yetişmiştir. Sultan Birinci Selim'in padişahlığı döneminde büyük eserlerin yapılmasında başarılı olmuşlar ise de, bunların içinde Mimar Sinan adıyla yetenekli bir mimar ortaya çıkarak namı her tarafa yayılmıştır... Mimar Sinan, İstanbul'da Sultan Selim Camii'ni yaparak mimari teknik hususiyetlerini göstermeye başlamıştır. Sonra Kanuni Sultan Süleyman Han'ın padişahlığı sırasında da çok sayıda güzel eserler ortaya koyarak hakkıyla nam kazanmıştır...” (Launay vd., 1873, 11; Edhem Paşa, 1873, 6).

Metnin ortaya koyduğu varsayımlar ve buna bağlı geliştirdiği ikna stratejisi, tam da bir icat ortaya konmaya çalışıldığını gösterir. Çünkü Giriş ve Mimari Tarihi bölümleri yanında; cami, türbe ve çeşme tanıtımları bölümlerinde de icat etme kanonunu belirgin kılan alıntılara yer verilmiştir. Örneğin Osmanlı mimarisinin önemli bir yapı türü olarak camiler, anlatı kurgusu açısından hem Genel konulara hem de Özel konulara örnek oluşturmaktadır. Genel konulardan Tanıklık (doğüstü) ile ilişkilendirilebilen aşağıdaki alıntıda, mimarın yarattığı mekânın doğüstü olma hali okuyucuya hissettirilmiştir:

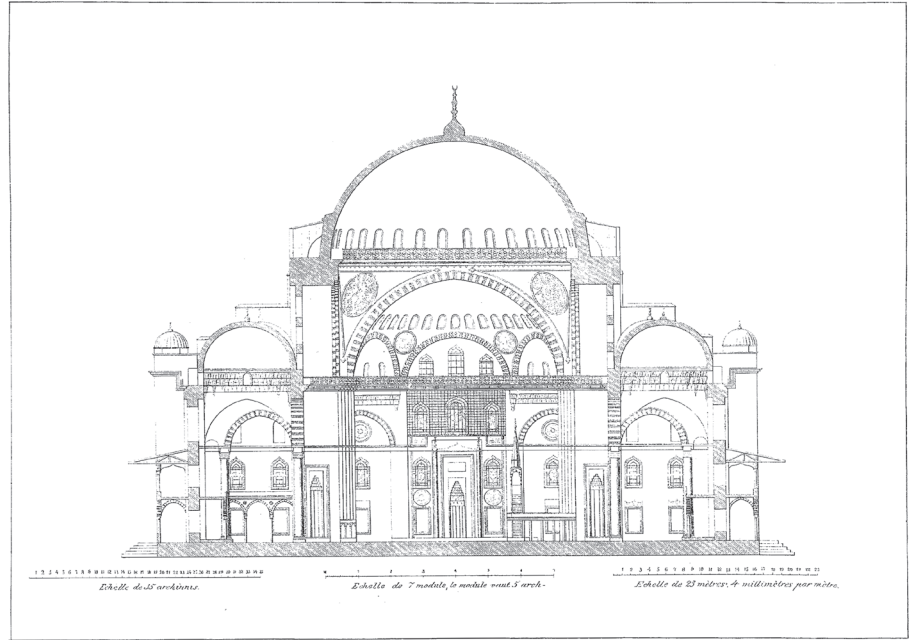
“Mimarın olan kişinin bu güzel sanat eserini yaptığı sırada en büyük isteğinin, melekler âleminde sonsuz huzur ve saf mutluluk veren, meleklerle has, mukaddes yerlerden biri olması düşüncesinde olduğu tartışmasız söylenebilir...” (Launay vd., 1873, 22; Edhem Paşa, 1873, 17).

Benzer şekilde Selimiye Camii'nde minare merdivenleri, Sinan'ın günümüze kadar gelen ünlü rivayetlerinden biri olarak İcat Etme'nin Genel konularından Tanıklık (Söylentiler) ile örtüşmektedir:

“Caminin arka tarafında olan iki minarenin birer ve önde olanlarının üçer merdiveni olup, bu merdivenlerin birini doğruca üçüncü şerefeye ve diğeri

Mosquée Suleïmanie
Constantinople.

Planche III

Resim 4. Süleymaniye Camii Planş III, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, (Montani ve Sébah, 1873, 261)

ikinci ve üçüncü şerefelere ve diğeri de birinci şerefeye mahsus olduğundan altı müezzin birbirini görmeden minarelere çıkabilirler." (Launay vd., 1873, 31; Edhem Paşa, 1873, 26).

Süleymaniye Camii örneğinde Tanıklık konusu ise, Mimar Sinan'a çeşitli methiyelerin yer aldığı Gösterimsel Söylev konusu ile bir aradadır:

"... Yapının genel görünümü gösterişli ve genişçedir. Her ayrıntısı ve çeşitli süslemeleriyle devamlı şekilde sâde ve uyumlu bir tesir meydana getirebilir. Mimar Sinan ile talebelerinin üstün zekâları sayesinde meydana gelen güzel sanat eserleri içinde Osmanlı mimari usullerinin en gerçekçi olarak görüldüğü yapı, Süleymâniye Câmii'dir... Ulu bir görüntü ile göğe doğru uzanır..." (Launay vd., 1873, 26; Edhem Paşa, 1873, 21) (**Resim 4**).

Diğer bir tür olarak türbeler konusunda ise, anlatıların özellikle çeşitli benzetmeler yoluyla oluşturulduğu söylenebilir. Örneğin Kânûnî Sultan Süleyman'ın Türbesi'nde anlatı adeta şiirsel bir dil ile ortaya konmuş, türbenin konumlandığı yer çeşitli benzetmeler yardımıyla hafızada temsil edilebilir bir hal almıştır. Bu yönüyle türbe, Özel konulardan Gösterimsel söylev türü ile uyuşmaktadır:

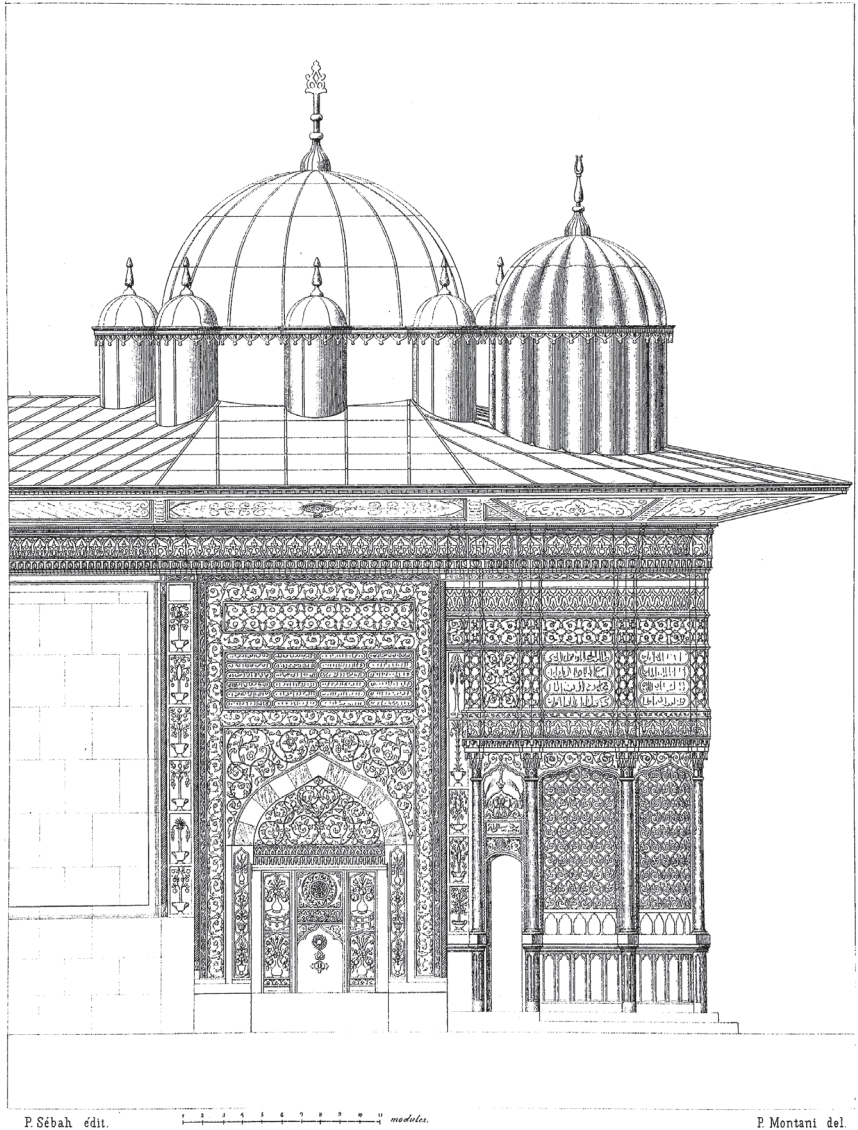
"Kânûnî Sultan Süleyman Han'ın türbeleri öyle güzel bir bahçe içinde yapılmıştır ki yaz mevsiminin hoş gecelerinde ayın berrak ışıklarına, çeşitli çiçeklerin saçtıkları güzel kokularına, bülbüllerin şakımaları ayrı bir güzellik ve mana verir..." (Launay vd., 1873, 38; Edhem Paşa, 1873, 31).

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî'de çeşmeler konusunda, Osmanlı'nın üstün nitelikleri bir yozlaşma yanılması içinde okuyucuya sunulmuş Osmanlı mimari yeteneklerinin giderek kaybolduğu yönünde bir tespit yapılmıştır. Bu durum aşağıdaki alıntıya göre ancak kendi özümüze dönerek ve kendi usullerimiz ile çözümlenebilirdi:

"Bu derece kabiliyet ve bilgi sahibi olan Osmanlıların bir zamandır yani Avrupa sanatına ve dokumacılığına ilgi gösterdiklerinden beri bugün de var olan bazı güzel sanat eserlerinde şaşkınlık veren bilgi ve kabiliyetleri

Fontaine a Azab-Capou.
Constantinople.

Planche I

Resim 5. Azap Kapı Çeşmesi Planş I, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, (Montani ve Sébah, 1873, 291)

hemen bütünüyle yok olma derecesine gelmiştir. Ancak, Türkler geçmişte olduğu gibi kendi öz sanatlarına ve sanatkârlara gereken ilgiyi ve saygıyı göstermiş olsalar yakın zamanda yine sanat alanında geçmişteki ünlerini tekrar kazanacaklardır. Yaradılış gereği sahip olunan bu maharet ve yetenek doğuştan vardır..." (Launay vd., 1873, 42; Edhem Paşa, 1873, 35).

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî yazarlarına göre Osmanlı'nın en büyük inancı, örnek verilen yapıların bir uyum içinde olduğu yöndeki iddialarıdır. Azap Kapı Çeşmesi örneğinde farklı usullerin bir arada kullanımına başarılı bir örnek oluşturan çeşme, üslupsal bir bütünlük örneği olarak okuyucuya sunulmuştur:

"... Bu yapıda çeşitli renklerin uyum içinde kullanması, yapı hususiyetinin en iyi şekilde uygulanması çeşmenin şekil, görünüm ve işlemlerinin bütünlüğünü sağlamıştır... farklı mimari usuller kullanıldığı halde yapıda kullanılan çeşitli işlemler birbirlerinden kolaylıkla ve açıkça ayrılabilir"

karışık ve birbirine geçmiş olarak görünmeyip tersine çok uyumlu bir görüntü sağlanmıştır..." (Launay vd., 1873, 44; Edhem Paşa, 1873, 38) (Resim 5).

Retoriğin icat etme kanonu; hem *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin bölümleri hem de yapı türleri itibariyle değerlendirildiğinde okuyucuyu iknaya hazırlayan söylemlerin varlığı ile ön plana çıkmaktadır. Metinde hedeflenmiş üst meseleler, Giriş ve Mimari Tarihi bölümlerinde açıkça gözlenebilmektedir. Genel ve Özel konu alanları incelendiğinde ise, cami yapı türünde Genel konu alanlarının; türbe ve çeşme yapı türlerinde ise daha çok Özel konu alanlarının önemsendiği söylenebilir. Bu nedenle retorik inşanın kurulmasında söz konusu edilen sorunsalların, günümüz mimarlık yazımında hala geçerli olduğu savunmak yanlış olmayacaktır.

Düzenleme Kanonu

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî metninin retorik olarak bir düzenleme öngördüğüne yönelik kabul, bir anlatım derdine işaret eder. Metinde, Osmanlı'nın bir sütun geleneği icat ettiğine yönelik anlam başattır. Bu geleneğin bir icat olduğu yönündeki inancı desteklemek açısından da retoriğin düzenleme kanonuna ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda metindeki retorik inşada iki tür düzenlemeden söz edilebilir; bunlardan ilki kitabın düzeni, ikincisi ise sütun düzenleri konularıdır. İlk düzenleme türünde, kitabın kurgusuna ait bilgiler (oluşum aşaması, yazarlar, konular) ve seçilen yapıların iddia edilen argümanlarla örtüştüğü gözlenir. İkinci düzenleme türünde ise kitabın önerdiği düzen arayışı olan sütun düzenlerinin niteliği; anlatılar, yapılar ve çizimler yoluyla aktarılmıştır.

İlk tür düzenlemeye göre *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* içindeki yapı bölümleri (cami, çeşme, türbe) iknaya kurgulu seçimlerdir. Metinde yer alan tüm yapıların bir yeniliğe işaret etmesi ve her yapı anlatısında yeni bir ikna konusu veya aynı ikna konusunun farklı bağlamlarda tartışılması yoluyla retorik inşaa gerçekleşmektedir.

Örneğin Montani Efendi tarafından kaleme alınan Çeşitli Mimarlık Usulleri bölümünde, "tarz-ı inşaa" kavramı açıklanarak yapım usullerinden bahsedilmiştir. Bu kavram açıklanırken diğer milletlerin mimari tarzları, Osmanlı mimarisi ve tarzı ile yapılan karşılaştırmalar yoluyla ortaya konmuştur:

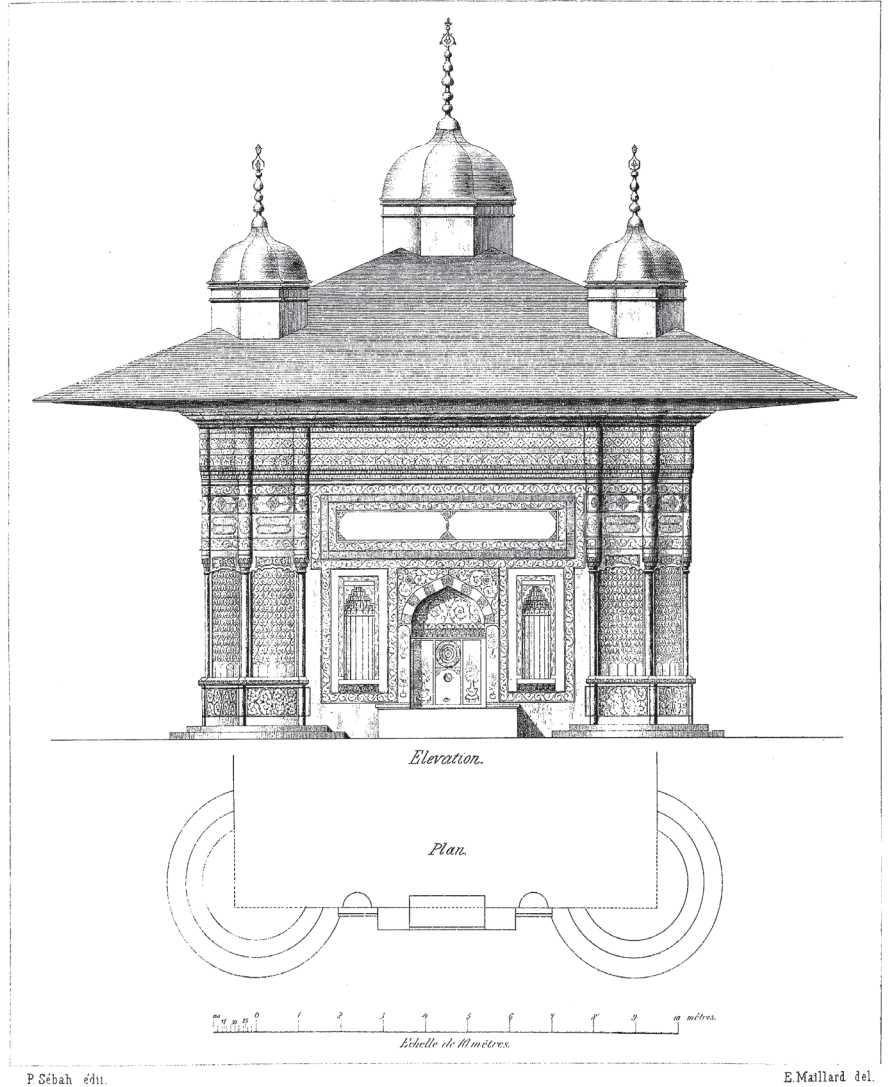
"Güzel sanatlar ilimlerinin en üst seviyeye ulaştığı devirlerde ortaya konmuş olan Osmanlı mimarisinin güzel ve büyük yapılarına dikkatle bakıldığı zaman, insan düşünce ve hayallerinin görünen eserleri olan bu yapılarda hususi bir mimari tarzı uygulandığı görülür. Mimari yapılarda uygulanmış olan mimari usulleri, milletlerin ve toplulukların düşünce ve hissiyatını gösteren kendine has hususi yapı usulleriyle yapılmış, hayranlık uyandıran büyük ve güzel yapılar bulunmaktadır." (Launay vd., 1873, 14; Edhem Paşa, 1873, 9).

Aşağıdaki alıntıda ise, Sultan Abdülhamid Han döneminde farklı usul ve metodların birlikte kullanıldığına vurgu yapılarak usullerin birliği söz konusu edilmiştir. Ancak yazarlar bu vurguyu, "yüksek bir uçurumun kenarında" olma haline benzetirken; Osmanlı mimari tekniğinin bütünüyle kaybolma kaygısı taşıdığına işaret etmişlerdir:

"... Yani farklı usul ve metodlar birlikte ve birbirlerine karışmış olarak uygulanmıştır. Bu durum Osmanlı mimari tekniğinin büsbütün kaybolacağı zamanın sınırı demek olduğu için yüksek bir uçurumun kenarına benzetebiliriz ki; bu sınırın gerçi güzel bir gözeticisi bulunursa da biraz daha ileri ayak atılacak olsa altüst olup yok olacağı açıkça bellidir. Bir iklimde mahsus olan bitki ve ağaçların diğer farklı bir iklimde gelişip

Fontaine du Sultan Ahmed III.
Constantinople.

Planche I

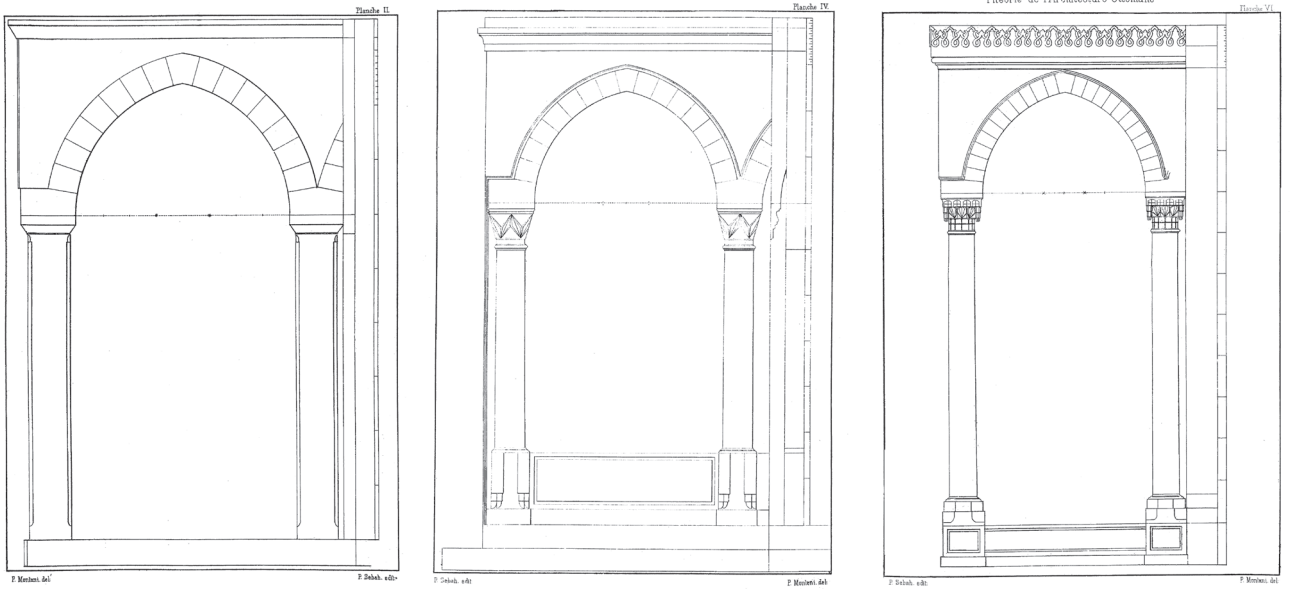
Resim 6. Sultan Üçüncü Ahmed Çeşmesi
Planş I, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, (Montani ve
Sébah, 1873, 283)

büyüyemeyeceği gibi, şükredilir ki Avrupa mimari metodu da Türkiye'de yerleşmemiştir..." (Launay vd., 1873, 45; Edhem Paş, 1873, 38-9).

Bir diğer örnek olarak Sultan Üçüncü Ahmed Çeşmesi, Osmanlı'nın mimarlık tekniğindeki bilgi ve becerilerini gösteren bir sanat eseri anlatısı olarak yer alır. Beceri ve yetenek, üstünlük, sanat güzelliği gibi konu ve kavramlara yapılan vurgulamalar ile okuyucuda eserin mükemmelliğine yönelik bir intiba oluşturulduğu söylenebilir:

"... Bundan otuz yıl önce Osmanlıların mimarlık sanatının incelik ve tekniğindeki beceri ve yeteneklerini, İslâm medeniyetinde kazandıkları üstün dereceleri ve bu çeşmede dost ve düşmanı imrendiren sanat güzelliğini görmek yeterli delildir." (Launay vd., 1873, 42; Edhem Paşa, 1873, 35) (Resim 6).

İkinci tür düzenleme olarak bahsedilen retorik ise, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de sütun düzenleri üzerinedir. Bu düzenler Mahrûfî (Konik), Müstevî (Düz) ve Mücevherî (Süslemeli) mimari usulleri olmak üzere

Resim 7. Mahrûfî Mimari Usul örneği Planş II, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, (Montani ve Sébah, 1873, 105)

Resim 8. Müstevî Mimari Usul örneği Planş IV, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, (Montani ve Sébah, 1873, 109)

Resim 9. Mücevherî Mimari Usul örneği Planş VI, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, (Montani ve Sébah, 1873, 113)

bezemelerin niteliğine ve şekline göre tanımlanmıştır. Claude Perrault'un (1996) klasik mimari düzenleri sistemleştirme girişimine benzer şekilde, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* yazarları da Osmanlı'da mevcut olduğuna inandıkları üç mimari düzeni sistemleştirme girişiminde bulunmuşlardır. Sıklıkla Yunan ve Mısır düzenlerinden bahsedilerek, adeta Dor-İyon-Korent düzenine karşı Osmanlı düzenleri ortaya konmuştur, denebilir (Bozdoğan, 2001, 37) (10):

“Osmanlı Mimarlık usulleri üç ayrı şekilden meydana gelir: Birincisi, Mahrûfî (Konik), ikincisi; Müstevî (Düzlem), üçüncüsü; Mücevherî (Mücevherli, Mücevher süslü) mimarlık şekilleridir... Mahrûfî Mimarî usulünde bezeme olarak yalnız bir miktar çıkıntılar bulunur. Müstevî Mimarî usulünde sadece dış bezemeler yapılır. Mücevherî usulü mimaride yapılan çıkıntılar diğerine oranla gayet ince olup oyma süslemeler ile süslenir.” (Launay vd., 1873, 14-5; Edhem Paşa, 1873, 9-10) (Resim 7, Resim 8, Resim 9).

Planşlar dikkate alındığında ise *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin işleniş biçiminde daha çok sütun düzenleri, “Mimarî Ölçü Birimi” ve süslemelere yönelik tespitler mevcut iken; anlatıların karşılaştırmalı (Gotik, Yunan, Arap, Mısır, Yunan, Çin, Osmanlı) olarak ortaya konması, mevcut olduğuna inanılan düzeni ispatlama ve bu düzene okuyucuyu ikna etme çabasıdır:

“Diğer milletlerin mimari metodlarının değerlerini hafife almamak kaydıyla, Osmanlı mimarisi usullerinden diğer milletlerin mimari etkileri arasında bir üst dereceye sahip olduğu açık olarak ifade edilebilir... Öncelikle Mısırlıların kaba yapıları, sonra Yunanlıların Dorik, İyonik ve Korent adlarıyla söylenen mimari metodları, sonra Osmanlı Mahrûfî, Müstevî ve Mücevherî adları ile söylenen mimari usulleri olarak ortaya çıkmıştır.” (Launay vd., 1873, 17; Edhem Paşa, 1873, 13).

10. Bu konuya değinen ilk kişilerden biri Sibel Bozdoğan'dır (2001, 37).

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî'de retoriğin düzenleme kanonu, Osmanlı düzenleri fikrinin varlığı kavrayışına temellenmektedir. Dolayısıyla metnin,

11. Bu kavram Uğur Tanyeli'den (2011, 419) edinilmiştir. Metnin bu varoluşu bir illüzyon olarak değerlendirilirse, yok olma çabası da bir sapma olarak değerlendirilebilir.

kabul edilen bir kavrayış üzerinden şekillenen ve Osmanlı düzenleri kavrayışından giderek uzaklaştığına yönelik bir yazım dili benimsediği söylenebilir. Metnin yazarları, Osmanlı mimarlık usullerinin kendi içindeki yerini, Yunan düzenlerinden sonra ortaya çıktığı bir tarihsel gelişim çizgisi olarak ortaya koymuştur. Bu nedenle, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de bahsi geçen ve geçmişte yaşanmış türlü kopuşlar bir yozlaşma, bozulma ve kayıp olarak yorumlanmışken; bu durumun bir çeşit "sapma" olarak adlandırılması daha anlamlı görünmektedir (Tanyeli, 2011, 419) (11).

Üslup Kanonu

Aristo, Çiçero, Quintilian gibi klasik retorisyenlerin birçoğu, konu ve şekil arasındaki bütünlüyle ilişki fikrini savunmuştur. Üslup Özellikleri, Üslup Dereceleri, Üslup Nitelikleri, Konuşma Figürleri ve İçerik/Şekil olmak üzere bir sınıflama esas alan üslup kanonu; *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de kullanılan çeşitli tekrarlar, vurgular, mecazlar ve edebi dil ile ortaya konmuştur. Metinde yazarların ikna etmeye çalıştığı ve söylemeyi planladığı şeylerin üzerine eğilen üslup kanonu, belleğe ve tarihe çeşitli göndermeler yaparken çeşitli benzetişim, analogi ve metaforlardan yararlanır.

Üslup özellikleri konusunda Süleymaniye Cami şadırvanı için yapılan betimlemeler, benzetişimin yalın bir dille ve nesnel bir bakış açısıyla tanımlanmasına örnek verilebilir:

"Kapının önünde avlunun ortasında üzeri çinko kaplı ve birbirine paralel dört yönlü, son derece sade bir şadırvan yapılmıştır. Bunun güzel süslemeleri zümrüt yeşili renkte boyanmış demir parmaklıklardır. Bu parmaklıkların üzerindeki pervazlar beyaz mermerdendir. Bunların üzerinde de büyük yaprak şekilleri bezenmiştir ki bu yaprakların ortaları da zümrüt rengidir." (Launay vd., 1873, 27; Edhem Paşa, 1873, 22).

Retorikte üslup dereceleri ise yalın, orta ve aşırı süslü olmak üzere üç seviyede gözlenmektedir. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de yazarlar, yer yer güçlü ifade bulan ama genelde öğretici bir amaç taşıyan orta üslup seviyesi kullanmıştır. Örneğin metne göre Sultan Üçüncü Ahmed Çeşmesi, barındırdığı çeşitli yenilikler nedeniyle metinsel olarak daha fazla temsil edilmişken; Selimiye Cami, camiler arasında yazarlara göre en hayranlık uyandıran yapıdır.

Üslup nitelikleri, doğru sentaks ve cümle kalıpları gibi arayışların izini sürer. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'deki retorik arayışta tarzı inşa, mimarlık ölçü birimi ve Osmanlı düzenleri konularında işlevsel; önemli yapıların tasvir, benzetme ve metaforlarında süslü bir anlatı olduğu sonucuna varılabilir. Konuşma figürleri ise dil ve düşüncenin gelişiminin teknik bir sözlükçeye işaret etmesi gerektiğine vurgu yapar. Aynı zamanda *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de Osmanlı'nın kendine has bir terminoloji ve edebi bir dil kullandığı belirtilmelidir. Üslubun içerik/şekil konusunda yazarların, Batı düzenlerini model alan bir arka plan bilgisiyle anlatı uyarlamaları yaptıkları söylenebilir.

Azap Kapı Çeşmesi'ne ait aşağıdaki alıntı, üslubun konuşma figürlerine ait olabilecek bir öyküleme örneğini benzetme yoluyla göstermektedir:

"... Bu durum Osmanlı mimari tekniğinin büsbütün kaybolacağı zamanın sınırı demek olduğu için yüksek bir uçurumun kenarına benzetebiliriz ki; bu sınırın gerçi güzel bir gözeticisi bulunursa da biraz daha ileri ayak atılacak olsa altüst olup yok olacağı açıkça bellidir..." (Launay vd., 1873, 45; Edhem Paşa, 1873, 38).

Ayrıca bu noktada *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin üç dilli bir metin olmasının bir dil sorunsalını da beraberinde getirdiği zikredilmelidir. Çünkü Osmanlıca, Fransızca ve Almanca metin bölümleri arasında üslup, terminoloji ve içerik açısından stratejik farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Fransızca ve Almanca metinler “Türk” tabirini kullanırken, Osmanlıca metin tutarlı olarak “Osmanlı” tabirini kullanmıştır (Launay vd., 1873, 11). Türkçe metin ise Türk ve Osmanlı tabirlerini tercih etme durumuna yer vermemiştir:

“El-hâsıl mi'mâr-ı mûmâ-ileyhin yetiştirmiş olduğu mi'mârlar Sultân Murâd Hân-ı Râbî'in zamân-ı saltanatına kadar selâtîn-i ızâm ve vüzerâsı için haylice güzel türbeler inşâ etmişlerdir. Sultân Ahmed Hân-ı Evvel Câmî'-i Şerîfi inşâ olunup bunda son def'a olmak üzere İznik fabrikaları ma'mûlâtından çiniler kullanmışdır. Sultân Murâd Hân-ı Râbî' asırlarından sonra vukû' bulan ihtilâlât **Osmânlılara** mahsûs olan işbu çini san'atının bi'l-küllüye mahv olmasına sebep olmuşdur. El-hâsıl asr-ı Murâd Hânîde yapılmış olan âsâr-ı ber-güzîdeden ikisi dahi İstanbul'da Yeni Câmî' ve Üsküdar'da Vâlide-i Atîk Câmî'-i Şerîfi ile binlerce mekteb ve medrese ve imaretlerdir...” (Launay vd., 1873, 11; Edhem Paşa, 2010, 7).

“L'école de Sinan produisit, en **Turquie**, jusqu'au règne de Sultan Mourad IV, divers mausolées de Sultans et de Vézirs assez remarquables; la grande mosquée de Sultan Ahmed I, où furent employées pour la dernière fois, dans la décoration de cet édifice, les tuiles peintes sur émail des fabriques célèbres de Nicée, les guerres civiles qui ensanglantèrent les règnes suivants ayant ruiné cette belle industrie nationale, si éminemment décorative; enfin, les deux mosquées de Validé Sultanes: Yéni Djami de Constantinople et Validé Atik de Scutari, outre des milliers d'écoles, de collèges et d'Imaret...” (Launay et al., 1873, 6).

“Diese Kunstschule Sinans erzeuget in der **Tuerkei** bis zur Regierung Murads IV, verschiedene ziemlich merkwuerdige Mausoleen von Sultanen und Veziren; die grosse Moschee Sultan Ahmeds I, wo zum letztenmale in der Dekoration dieses Gebaeudes die auf Email gemalten Ziegel der beruehmten Fabriken Nicaeas angewandt wurden, da die buergerlichen Kriege, welche die folgenden Regierungen so blutig machten, diese so ausgezeichnet decorative schoene Nazional-Industrie vernichtet haben; endlich die beiden Moscheen von Valide-Atik zu Skutari, ausser Tausenden von Schulen, Collegien und Imarets...” (Launay et al., 1873, 6).

Retoriğin üslup kanonu, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* metninin bir icat ortaya koyduğunu güçlü kılar. Bu yönüyle üslup kanonu, retoriğin icat etme kanonu ile birlikte değerlendirildiğinde çok yönlü okumalara olanak tanır. Bir metnin retoriğini üslup açısından analiz ederken, üslubun farklı yazarlara göre değişkenlik gösterebileceğine; hatta üslubun paralel ancak farklı dillerde ve değişken olan metinlere yayılabileceğine dikkat çekmek gereklidir. Bu nedenle genellikle tek müellifli metinler veya konuşmalar üzerinden modellenmiş olan retorik analizin, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* gibi çoğul yapı ve heterojen bir metinle karşılaştığı durumda nasıl deşifre edilebileceğine ve konumlandırılacağına dair geniş ve aynı zamanda eleştirel bir perspektif sunabileceği kanıtlanmış olur. Dolayısıyla, retoriğin, köklü bir analiz geleneği olarak günümüzde de geçerliliğini koruyan eleştirel bir potansiyel taşıdığı söylenebilir.

Bellek Kanonu

“İcat edilmiş şeyler hazinesi” olarak adlandırılan bellek, sözcüklerden ziyade konularla ve kişilerle ilgilenir (Corbett ve Connors, 1999, 22). Metinsel temsilde bellek, sözcükten çok nesnedeki belleğe başvurarak referansları önemser. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de bellek söz konusu

olduğunda ise, hem nesnedeki belleğe hem de belleğin düşündürdüğü konulara, kişilere, kaynaklara, yapılara ve çizimlere referans verilmiştir.

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî'de retorik, metnin başka bir olgu üzerinden okuyucuyu ikna etmeye hazırladığının bir göstergesi olarak bellek kanonunun metinsel ele alınış biçiminde görünür hale gelmiştir. Çünkü retorikteki bellek; aktarmayı, ifade etmeyi, temsili anımsatır.

Bir düşüncenin ifadesi olarak temsil konusuna işaret eden *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, yazarların "hafızadaki Osmanlı" temsiline yönelik çeşitli ipuçları barındırmaktadır (Durmuş, 2014, 170). Bu nedenle metin kapsamındaki anlamsal açılımlar doğrultusunda metne özel iki türlü bellek olduğu kanısına varılabilir. Bunlardan ilki zihindeki düşünsel kavrayışa ve idealize etme eğilimine referans veren bilişsel bellek iken, diğeri biçimsel ve görsel referanslar içeren imgesel bellektir. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* kapsamında belleğin; doğrudan yazarın geçmiş deneyim ve birikimlerine bağlı olduğu, kitabın sergilediği metinsel duruş sebebiyle ezberin ihmal edildiği, öğrenilmişliklerin ve birikimlerin gündeme geldiği bir kurgu olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü metinde, yazarların bellekteki bilgi birikimleri yoluyla çeşitli mimari prototiplere atf yaptıkları ve bu prototipleri hatırlattıkları gözlenir.

Retorikteki belleği *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de görünür kılan aşağıdaki alıntıda, Batıyla olan gerilimli ilişkinin Azap Kapı Çeşmesi'nin teknik anlatımında gözlemlendiği görülmektedir:

"... Sultan Üçüncü Ahmed, yeni mimari tekniklerin uygulanması için Fransa'dan birkaç mühendis getirtmiştir... Ancak bu durum Fransız mimarlarının zengin olma hevesiyle Türkiye'ye gelmelerine yol açtığından Türkiye'ye çok sayıda Fransız mimar gelmiştir. Bu uygulama ile Osmanlı mimarları da Avrupalıların süsleme yöntemlerine yakınlık göstermişler ve bu tarzı uygulamaya başlamışlardır. Üzülerek belirtilecek bu durum gittikçe Osmanlı mimarlarının Osmanlı yapılarında uyguladıkları sanat inceliği, güzelliği eski usûl ve kurallarını büsbütün unutmalarına sebep olmuştur..." (Launay vd., 1873, 45; Edhem Paşa, 1873, 38)

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî'de bellek kanonuna başka bir örnek olarak ise, yabancı kaynaklı uygulamaların var olan mimarlık geleneğini bozduğuna yönelik anlatılar verilebilir. Bu kapsamda mimarlık, süsleme biçimi, kimlik, ulus mimarlığı gibi konular, kimi zaman bozulma ve yozlaşma örneği olarak görülürken; kimi zaman da ancak Osmanlı tarafından "iyileştirilmiş" hale getirilen bir duruma işaret etmektedir:

"... yabancı mühendisler İstanbul'a geldiklerinde o sıralarda bütün Avrupa'daki yapılarda kullanılmakta olan süslemeler çeşitli çiçek motiflerinin birbirine pek girift bir şekilde işlenmesi esası üzerine kurduğu bir tarz idi. Yabancı mimarların Türkiye'de o dönemde yaptıkları yapılar da bu metoda uyularak süslenmiştir. Bu tarzdaki süslemeler, birçok minare şerefelerinde ve camilerinin saçaklarında uygulanmıştır. Bunların çoğu o sıralarda asılsız ün kazanmış olan Ermeni milleti mimarlarından Rafael ve öğrencileri elinden çıkmış ve Osmanlı mimarisi metodlarına göre hiçbir şekilde takdir ve ilgi gösterilmemiş olan değersiz birtakım eserlerden ibarettir." (Launay vd., 1873, 45; Edhem Paşa, 2010, 38)

Retoriğin bellek kanonu, bir yorumlama ve anlama birlikteliğini gerektirir. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* okumasında ise metnin yazarlarının bilişsel ve imgesel belleğe başvurdukları söylenebilir. Osmanlı'nın uluslararası platformda kendini anlatmaya çalıştığı Batı; metindeki referanslar, benzetmeler, kıyaslamalar, üstünlükler, yapılar ve kişiler yoluyla anlatılmıştır. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, "ikna edici cevaplar bulma" niyetiyle

12. Yazar-okuyucu-metin ilişkisinde Umberto Eco (1990), metinlerin anlamını yorumlamanın önemli bir uğraş olduğuna değinerek; bir metinden çıkarılabilecek anlamın sınırlarının yazarın niyetinin belirlenmesinde önemli olduğunu belirtmiştir.

ortaya konmuş kuvvetli bir Osmanlı inancı örneğidir. Bellek kanonu ile görünür kılınan durum ise, bu inancın metindeki izlerini okuyucuya göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, mimarlık kuramına yönelik bir ilginin ürünüdür ve savunduğu mimarlık düşüncesini oluşturabilme arayışında, metin okumasının bir yöntem olabileceği ön kabulünden yola çıkmıştır. Bu yönüyle, yazar-okuyucu-metin ilişkisi gibi kuramsal dayanakları olan ve kavram üreterek bilgiye başvuran bir iddia taşıması yanında; mimarlık düşüncesinin olanaklılığını belirginleştirme niyetiyle de eleştirel bir deneme niteliği taşımaktadır (12).

Retorik yoluyla metin okumada sonsuz sayıda anlam üretimi gerçekleşebilir. Dolayısıyla çalışmanın yöntemi itibarıyla mutlak ve bütünsel bir sonuç kaleme almak geçersiz hale gelir. Retoriğin beş kanonundan ilk dördüne sadık kalınarak yapılan yeniden okuma çalışmasında yine de bir sonuç bölümü söz konusu olacaksa, metinsel olma halinin bütünselliği içinde aşağıda yer verilen çeşitli tespitler gündeme gelebilir.

Bir araştırma problemi olarak ortaya konan *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* metni, Osmanlı mimarlık yazım geleneğinde etkin ve erken bir örnek olarak karşımıza çıkar. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin yeniden okuma konusu olarak seçilme nedeni ise; Batılı bilgi ile çeşitli biçimlerde ilişki kurmuş Osmanlı dünyasında bu bağlam ve konumlandırmayı yeniden üretmeyi hedefleyen bir metin potansiyeli taşıyor olmasıdır. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin Osmanlı mimarlık literatüründeki ilk kuramsal metin olması da, Doğu ve Batı tarzı düşünme biçiminin aynı anda yer aldığı bir tarihyazım bakış açısının görünür kılınması açısından önemli olmuştur. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'de mimarlık, Batıyı adeta yeniden kuran söylem pratikleri ile merkeze alınmış; hatta Avrupa'dan çeşitli biçimlerde süzülerek gelen bilgi, sıklıkla tekrar edilen bürokratik söylemde açıkça yerini almıştır.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yazılmış bir mimarlık tarihi ve kuramı kitabı olan *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin, uluslararası düzeyde hedefler taşıyan metinsel bir temsil olduğu düşünüldüğünde; Osmanlı'da yaşanan Batılılaşma sürecinin mimarlık ve mimarlık yazım konusunda önemli bir eşik olduğu söylenebilir. Metin, diğer Osmanlı metinlerine göre Osmanlı mimarisini geometrik ve kuralcı ilişkilere göre rasyonelleştiren kuramsal bir çerçeve önerisi çizmesi nedeniyle farklılaşmaktadır (Çelik, 1992). Bu yönüyle *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin, tespit ve saptama yoluyla bir tanıtım ortaya koyduğu iddia edilebilir.

Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî'nin neden yeniden okunduğu sorusu ise, metinde var olduğu düşünülen ikna kaygısına temellenerek yanıtlanabilir. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, daha sonra hiçbir mimarlık kitabında sözü edilmeyecek olan üçlü sütun düzeni varlığından bahsederek; iknayı destekleyen ve Batı düzenlerine olan benzerliklerle ortaya konan metinsel veriler barındırmaktadır. Bir mimarlık metni için yapılan bu okuma, metnin retoriğinin inşasına ve bu inşanın retorik normlara göre yeniden analiz edilmesinin mümkün olduğuna işaret eder. Retoriğin kuramsal olarak kendi bünyesinde barındırdığı ve taktik/strateji olarak adlandırılabilir kanonların izi, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*'nin bir retorik olduğuna yönelik savı güçlendirmektedir. Bu doğrultuda retoriğin var olmasına veya gerçekleşebilmesine olanak tanıyan kanonlar, metin okumada anlayış

güzergahını genişletmede kullanılacak araçlar olarak karşımıza çıkarak; retorik çağdaş bir yeniden okuma yöntemi olabileceğini gündeme getirir.

Mimarlık disiplininde, metne dair zihinsel kurgular, yorumlamalar ve anlamlandırmaları elde etmek için kullanılan araçlar yetersizdir. Bu yetersizlik, mimarlık disiplininin yetersizliğinden değil, aksine disiplinlerarası kurulan ilişkinin zayıflığından kaynaklanır. Bu nedenle, retorik inşa ve yeniden okuma alanları, mimarlıkta birçok yeni çalışmanın yapılmasına olanak sunma potansiyeline sahiptir.

KAYNAKLAR

- AKIN, G. (1993) Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, der. Z. Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul; 122-33.
- AKYÜREK, G. (2008) *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek: Tanzimat Dönemi Osmanlı Mimarlığı*, yayınlanmamış Doktora Tezi, YTÜ, İstanbul.
- AKYÜREK, G. (2009) Tanzimat Döneminde Mimarlığın Değişen Bilgisi: Fenn-i Mimari, Gazeteler ve Diğerleri, *TALİD (Türk Mimarlık Tarihi)* 7(13) 93-120.
- ARISTOTELES. (1926) *Rhetoric, Retorik*, çev. M. H. Doğan (2012) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BARTHES, R. (1985) *The Semiotic Challenge, Göstergebilimsel Serüven*, çev. M. Rifat ve S. Rifat (1999) Kaf Yayınları, İstanbul.
- BATI, U. (2012) *Reklamın Dili*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- BAUMLIN, J.S., MILLER, K.D. (2004) *Selected Essays of Jim Corder: Pursuing the Personal in Scholarship, Teaching, and Writing*, Urbana, IL: National Council of Teachers of English.
- BOOTH, W.C. (2004) *The Rhetoric of Rhetoric: The Quest for Effective Communication*, Blackwell Publishing, USA.
- BOZDOĞAN, S. (2001) *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul.
- CEPHANECİGİL, V.G., AKIN, G. (2010) Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönem, Türkiye'sinde Milliyetçilik ve Mimarlık Tarihi, *İTÜ Dergisi/A* 9(2) 29-40.
- CICERO, M.C. (1976a) *De Oratore*, Harvard University Press, Cambridge MA.
- CICERO, M.C. (1976b) *De Inventione, On Invention*, çev. H.M. Hubbell (1949) Loeb Classical Library, Cambridge MA.
- CICERO, M.C. (2001) *De Oratore, On the Ideal Orator*, çev. J.M. May ve J. Wisse (2001) Oxford University Press, New York.
- CİVELEK, Y. (2009) Mimarlık, Tarih yazımı ve Rasyonalite: XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Modern Türk Mimarisinde Biçime Dayalı Sembolik Söylem Meselesi, *TALİD (Türk Mimarlık Tarihi)* 7(13) 131-52.
- CORBETT, E.P.J., CONNORS, R.J. (1999) *Classical Rhetoric for the Modern Student*, Oxford University Press, New York, USA.
- ÇELİK, Z. (1992) Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth-Century World's Fairs, *Şark'ın Sergilenişi, 19. Yüzyıl Dünya*

- Fuarlarında İslam Mimarisi*, çev. N. Elhüseyni (2004) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Z. (2012) *Arkitera Köşe Yazısı, Mimarlık Tarihi Söyleşileri*. [http://www.arkitera.com/soylesi/index/detay/mimarlik-tarihi-soylesileri--zeynep-celik/322] Erişim Tarihi (04.08.2012).
- DURMUŞ, S. (2014) *Mimarlık Düşüncesinin Retorik İnşası: Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*, yayınlanmamış Doktora Tezi, KTÜ, Trabzon.
- DURMUŞ, S., GÜR, Ş.Ö. (2014) Rhetoric Reading in Architecture: A Methodology Attempt, *The Journal of International Social Research* 7(31) 481-8.
- ECO, U. (1962) *Open Work, Açık Yapıt*, çev. Y. Şahan (1992) Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- ECO, U. (1990) *Interpretation and Overinterpretation, Yorum ve Aşırı Yorum*, çev. K. Atakay (2009) Can Yayınları, İstanbul.
- EDHEM PAŞA, İ. (1873) *Usûl-i Mimârî-i Osmânî, Osmanlı Mimarisi*, der. İ. Ovalıoğlu, R. Gündoğdu, C. Ekici, E.F. Önal (2010) Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.
- ERSOY, A. (2015) *Architecture and the Late Ottoman Historical Imaginary: reconfiguring the architectural past in a modernizing empire*, Ashgate Publishing Company, England.
- ERSOY, A. (2013) *Arkitera Köşe Yazısı, Mimarlık Tarihi Söyleşileri*. [http://www.arkitera.com/soylesi/index/detay/mimarlik-tarihi-soylesileri--ahmet-ersoy/510] Erişim Tarihi (04.02.2013).
- ERSOY, A. (2000) *On the Sources of the 'Ottoman Renaissance': Architectural Revival and its Discourse during the Abdülaziz Era (1871-76)*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard University, Cambridge Mass.
- GÜRBİLEK, N. (2014) *Yer Değiştiren Gölge*, Metis Yayınları, İstanbul.
- HANÇERLİOĞLU, O. (2005) *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 5 (Ö-R), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HANÇERLİOĞLU, O. (2008) *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HASLE, P.F.V. (2006) *The Persuasive Expansion-Rhetoric, Information Architecture, and Conceptual Structure*, ed. H. Schärfe, P. Hitzler, and P. Øhrstrøm, Aalborg University, 2-21.
- HERRICK, J.A. (2000) *The History and Theory of Rhetoric: An Introduction*, Allyn & Bacon, United States of America.
- HORKHEIMER, M. (2010) *Akıl Tutulması*, Metis Yayınları, İstanbul.
- HYDE, M.J. (2004) *The Ethos of Rhetoric*, University of South Carolina Press, Columbia.
- KAFKA, F. (1931) *Aphorismen, Aforizmalar*, çev. O. Çakmakçı (2010) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 11.
- KENNEDY, G. (1991) *Aristotle on Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*, Oxford University Press, New York.
- KENNEDY, G.A. (1994) *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton University Press, New Jersey.
- LANHAM, R.A. (1991) *A Handlist of Rhetorical Terms*, University of California Press, London.

- LAUNAY, M., MONTANI, P., EDHEM PASHA. (1873) *Usul-i Mi'mari-i Osmani / L'architecture ottomane / Die ottomanische Baukunst*, Imprimerie et lithographie centrales, İstanbul.
- MCQUARRIE, E., MICK, D.G. (1996) Figures of Rhetoric in Adversitising Language, *Journal of Consumer Research* (22) 424-38.
- MEYER, M. (2004) La rhétorique, *Retorik*, çev. İ. Yerguz (2009) Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- MONTANI, P., SÉBAH, P. (1873) *Usul-i Mi'mari-i Osmani / L'architecture ottomane / Die ottomanische Baukunst*, Imprimerie et lithographie centrales, İstanbul.
- MORKOÇ, S.B. (2009) Sinan Historiyografisine Global Bir Bakış, *TALİD (Türk Mimarlık Tarihi)* 7(13) 81-92.
- MORKOÇ, S.B. (2010) *A Study of Ottoman Narratives on Architecture: Text, Context and Hermeneutics*, Academia Press, Bethesda-Dublin-Palo Alto.
- NECİPOĞLU, G. (1993) Challenging the Past: Sinan and the Competitive Discourse of Early Modern Islamic Architecture, *Muqarnas* (10) 169-80.
- NECİPOĞLU, G. (2007) Creation of a National Genius: Sinan and the Historiography of "Classical" Otoman Architecture, *Muqarnas* (24) 141-83.
- NECİPOĞLU, G. (2013) *Arkitera Köşe Yazısı, Mimarlık Tarihi Söyleşileri*. [<http://www.arkitera.com/soylesi/index/detay/mimarlik-tarihi-soylesileri--gulru-necipoglu/472>] Erişim Tarihi (01.01.2013).
- PERRAULT, C. (1996) *Ordonnance for the Five Kinds of Columns after the Method of the Ancients (Texts & Documents)*, Oxford University Press, USA.
- QUINTILIAN. (1856) *Quintilian's Institutes of Oratory: Or, Education of an Orator*. G. Bell and Sons, London.
- RICHARDS, J. (2008) *Rhetoric*, Routledge, London and New York.
- SÖNMEZ, A. (2008) *Batı Retoriğinin Genel Terimleri Üzerine Bir Araştırma*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- TANJU, B. (2007) *Tereddüd ve Tekerrür (Mimarlık ve Kent üzerine Metinler: 1873-1960)*, Akın Nalça Kitapları, İstanbul.
- TANYELİ, U. (2007) *Mimarlığın Aktörleri Türkiye 1900-2000*, Garanti Galeri, İstanbul.
- TANYELİ, U. (2011) Bir Kent Efsanesi: Uyum, Rüya, İnşa, İtiraz *Mimari Eleştiri Metinleri*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 419-21.
- TANYELİ, U. (2012) *Arkitera Köşe Yazısı, Mimarlık Tarihi Söyleşileri*. [<http://www.arkitera.com/soylesi/index/detay/mimarlik-tarihi-soylesileri--ugur-tanyeli/290>] Erişim Tarihi (15.06.2012).
- YATES, F.A. (1992) *The Art of Memory*, Pimlico, London.
- YAZICI, N. (2003) Osmanlının İlk Mimarlık Kitabı: Usul-u Mimari-i Osmani, *Arkitekt* (497) 12-9.
- YAZICI, N. (2004) Uluslar arası Sergilerde Osmanlı Mimarisi'nin Sunumu, *Arkitekt* (500) 18-31.

Received: 03.09.2015; Final Text: 06.06.2016

Keywords: Ottoman architecture; theory; rhetoric; re-reading; *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*.

RHETORICAL CONSTRUCTION IN THE TEXTUAL REPRESENTATION OF ARCHITECTURE: USÛL-İ Mİ'MÂRÎ-İ OSMANÎ

This article focuses on the book titled *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî*. This book is the first text produced on the history and theory of Ottoman architecture, drawn up by foreign authors commissioned by Ottomans, for the International Vienna Exhibition. This article reviews the text within the methodological framework based on the deep-seated theoretical studies on "rhetoric" (the art of discourse) and re-reads of *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* published in 1873 as the first attempt to develop a discourse on architecture writing and architectural theory.

The primary objective of the study is to present a textual section of architecture in a specific period of Ottoman history. The study sheds light onto the cognitive world of Ottomans, which usually remains incomprehensible in texts concerning identity, politics, power relations, institutional constructions, culture, art and identity. However, it not only reveals the intellectual stance of the Ottoman Empire in 19th century, but also provides a reinterpretation *en masse*, of Ottoman writings.

In this analysis of architectural discourse, which takes rhetoric as understanding, differentiating and disclosing meaning, the study makes use of important canons of rhetoric. To expound on *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* necessitates to be immersed in a history-writing venture, which outstretches from political history to art history, from architecture to architectural history. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmanî* deserves to be read, re-read and produced for being the first text on identity discourses, a first and experimental search on Ottoman order styles, a trial on coupling cultural identity and architecture and for its revelations on architectural writing.

MİMARLIĞIN METİNSEL TEMSİLİNDE RETORİK İNŞA: USÛL-İ Mİ'MÂRÎ-İ OSMANÎ

Bu çalışmanın odağını oluşturan metin, 1873 yılında Osmanlı yazarları tarafından Viyana Dünya Sergisi için hazırlanan ve Osmanlı mimarisinin tarih ve kuramı üzerine yazılmış ilk eser olan "*Usûl-i Mimârî-i Osmânî*"dir. Metin, "retorik" (belâgat/söz bilimi, söylem sanatı) üzerine yapılan kuramsal incelemelerden oluşturulan metodoloji çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma 1873'te yayımlanan *Usûl-i Mimârî-i Osmânî*'yi; Türk mimarisi üzerine ilk söylem geliştirme girişimi, dolayısıyla mimari kuram denemesi olarak değerlendirmektedir.

En öz olarak bu makalenin amacı, Osmanlı'nın bir dönemine ait metinsel bir mimari kesit sunmaktır. Bu yönüyle makale, Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki düşünsel duruşunu ortaya koyması yanında, ağırlığını bir yeniden yorumlama olarak ortaya koymaktadır. Osmanlı üzerine yapılmış olan çalışmaların hatırı sayılır bir bölümü; kimlik, siyaset, iktidar, idari yapılanma, erk, kültür, sanat gibi birçok bağlamda irdelenmesi yanında, her zaman anlaşılması çok kolay olmayan bir zihinsel dünyaya ışık tutma iddiasındadır. Bu yönüyle *Usûl-i Mimârî-i Osmânî*, işaret ettiği sorunsallar ve mimari düşünme biçimini ortaya koymayı hedefleyen iddialarıyla mimarlık yazım biçimine yönelik önemli bir belge niteliğinde görülebilir. Doğu kültürüne özgü kuram oluşturma ya da kuram sorgulama arayışlarının azınlıkta kaldığı dikkate alındığında, Osmanlı kültürünün dünya mimarlık kuramına katkılarını ortaya çıkaran bu çalışmanın;

Türkiye’de mimarlık tarih yazımının şekillenmesinde yeni açılımlar getireceği düşünülmektedir.

Usûl-i Mi’mârî-i Osmanî’den söz etmek; tarihten sanat tarihine, mimarlıktan mimarlık tarihine uzanan bir tarih yazım serüveninin içinde olmayı gerektirir. Kitabın kendine özgü eklemleme biçimini üreten çeşitli öğe veya kavramlar, metnin tarih yazımı ve mimarlık ile ilişkilendirme biçimini bir ortaya koymaktadır. *Usûl-i Mi’mârî-i Osmanî*’nin, kimlik üzerine ilk söylem metinlerinden biri olması, Osmanlı usul düzenleri arayışında bir ilk ve deneme niteliğinde olması, kültürel kimlik ve mimarlık ilişkisi arasında bir bağ kurma denemesi ve mimarlık yazımı üzerine verdiği ipuçları açısından mimarlık yazınında okunması, yeniden okunması ve üretilmesi gerekli bir metin olduğu açıktır.

SERAP DURMUŞ; B.Arch, M.Sc., PhD.

Received her B.Arch (2006), MSc. (2009) and PhD. (2014) degrees in architecture from Karadeniz Technical University (KTU), Faculty of Architecture. Was awarded the Serhat Ozyar Young Scientist Award for Social Sciences in 2015. Currently works at Karadeniz Technical University. Major research interests include rhetoric, architectural theory, deconstruction philosophy and re-reading for architecture. serapdurmus@ktu.edu.tr

ŞENGÜL ÖYMEN GÜR; B.Arch, M.Sc., PhD.

Graduate of the University of Pennsylvania, GSAS, (Ph.D-1978); Fulbright Scholar (1972-77); DAAD fellow (Berlin, 2002; 2008). Author of 24 books and over three hundred international and national articles. Currently works at Beykent University. Major research interests include architectural theory and history, architectural criticism, human environment relations, housing. sengul@gur.com